

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของพหิพจน์ที่เคลื่อนที่ โดยเสนอให้ครอบคลุม 4 ประเด็นใหญ่ คือ ประเด็นแรกกล่าวถึงพหิพจน์ พหิพจน์พหุสถาน และหน่วยเคลื่อนที่ ประเด็นที่สองกล่าวถึงหน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาและพหิพจน์ที่เคลื่อนที่ในต่างประเทศ ประเด็นที่สามกล่าวถึงหน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาและพหิพจน์ที่เคลื่อนที่ในประเทศไทย และประเด็นสุดท้ายกล่าวถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พหิพจน์ พหิพจน์พหุสถาน และหน่วยเคลื่อนที่

พหิพจน์ เมื่อกล่าวถึง "พหิพจน์" คนส่วนใหญ่มักจะนึกถึงคลังเก็บของเก่าที่เลิกใช้งานแล้ว เก็บของมีค่าหรือของสำคัญในราชวงศ์หรือสมบัติของชาติในอดีต บรรยายภาษาในพหิพจน์ที่พิมพ์เรียบสงบ บางทีก็ก่อให้เกิดความกลัวแก่เด็ก ๆ เป็นสถานที่สำหรับผู้เคร่งวิชาที่จะไปศึกษาหาความรู้จากของโบราณเหล่านั้น ไม่ใช่สถานที่ที่น่ารื่นรมย์สำหรับประชาชนทั่วไปเลย ความจริงแล้วพหิพจน์ไม่ได้มีความหมายอยู่เพียงดังกล่าว แต่มีความหมายที่กว้างขวางกว่านั้นมาก ความเข้าใจดังกล่าวเป็นเพราะพหิพจน์ในประเทศไทยส่วนใหญ่มีลักษณะและทำหน้าที่ดังกล่าวนี้มากกว่าการให้บริการในด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของพหิพจน์ด้วย

นักการศึกษา นักวิชาการพหิพจน์หลายท่านทั้งในและต่างประเทศได้กล่าวถึงความหมายของพหิพจน์ไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 593) ได้ให้ความหมายของ "พหิพ" แปลว่าต่าง ๆ กัน "พจน์" แปลว่า สิ่งของหรือเครื่องใช้ และได้ให้ความหมายของ "พหิพจน์" ไว้เช่นเดียวกับพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 (ทวีศักดิ์ สุวานประทีป 2531 : 381)

ว่า "พิพิธภัณฑ์" หมายถึง สิ่งของต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุศิลปวัตถุ

พิพิธภัณฑ์ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า MUSEUM นั้นมาจากคำกรีกที่ว่า MOUSEION อันหมายถึง เทวาลัยของเทพธิดาทั้ง 9 เทพธิดาทั้ง 9 ของกรีกนี้ถือว่าเป็นแรงอำนาจจิตใจใน ศิลปและการศึกษาทุกแขนงวิชา ฉะนั้นคำว่า MUSEUM หรือ เทวาลัยของเทพธิดาทั้ง 9 จึงแปล ความหมายว่า สถานที่รวบรวมของสรรพวิชา อันตรงกับภาษาไทยที่ว่า "พิพิธภัณฑ์" (ศุภกิจ มูลประมุข 2515 : 1)

นิคม มุสิกคามะ และคณะ (2521 : 1) ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์ว่าเป็นการ รวบรวมวัตถุประเภทต่าง ๆ เช่น วัตถุทางธรรมชาติวิทยา วัตถุทางวิทยาศาสตร์ วัตถุทาง ศิลปกรรม วัตถุทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี วัตถุทางประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ ฯลฯ จัด ตั้งแสดงในอาคารต่าง ๆ ขึ้น โดยเขียนคำบรรยายอย่างสั้น ๆ และง่ายสำหรับให้ประชาชน เข้าชม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ตามสาขาวิชานั้น ๆ

นิเชต สุนทรพิทักษ์ (2522 : 16) ได้กล่าวว่า พิพิธภัณฑ์ชนิดต่าง ๆ นั้นเป็นเสมือน สถานศึกษาเปิด เฉพาะวิชาที่จัดกิจกรรมและ เรื่องราวที่น่าสนใจ นำรู้ นำศึกษา ไว้ให้ผู้สนใจ ทั้งหลายได้เข้าไปศึกษาหาความรู้ตามใจปรารถนา ธรรมชาติของพิพิธภัณฑ์นั้นต้องจัดว่าเป็น สถาบันการศึกษาที่เปิดโอกาสอันเท่าเทียมกันอย่างยิ่งให้แก่คนทุกคน ทุกเพศทุกวัย ได้มีโอกาสที่จะ ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ได้ตลอดชีวิตโดยอิสระ

พิพิธภัณฑ์สถาน (MUSEUM) ได้มีผู้กล่าวถึงความหมายของ "พิพิธภัณฑ์สถาน" อันเป็นความหมาย เดียวกันกับ "พิพิธภัณฑ์" ไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 (ทวีศักดิ์ ฐานประทีป 2530 : 381) กล่าวว่า พิพิธภัณฑ์สถานหมายถึงสถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือวิทยาศาสตร์ เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา

จिरา จงกล (2521 : 5) ให้ความหมายไว้ 2 ประการ ประการแรก คือ สถานที่ซึ่งเป็นที่รวมของสรรพวิทยาการอันก่อให้เกิดแรงบันดาลใจที่คนจะศึกษาและค้นคว้าหาความรู้ ประการที่สอง คือ เทพธิดาทั้งเก้ามีแรงบันดาลใจให้เกิดคิดค้น และความเพลิดเพลิน ให้ลิ้มทุกซ์ความกระวนกระวายใจ ๆ ด้วยเสียงเพลงและการฟ้อนรำ ดังนั้น คาทริกตามความหมายดั้งเดิมจึงยังคงตรงตามวัตถุประสงค์ของพิพิธภัณฑ์สถานในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึง เป็นสถานที่ซึ่งให้ความรู้และความเพลิดเพลินนั่นเอง

กุลพันธุ์ธาดา แสนศักดิ์ (2510 : 2) ได้กล่าวถึงพิพิธภัณฑ์สถานไว้ว่า คือสถาบันที่ตั้งขึ้นเพื่อการรวบรวม สงวนรักษาและจัดแสดงวัตถุ อันมีความสำคัญทางวัฒนธรรมและวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าการศึกษาและความเพลิดเพลิน

พจนานุกรมของเวบสเตอร์ (Webster 1981 : 629) และพจนานุกรมทางการศึกษาของกูด (อ้างถึงใน ธวัชชัย ผลเพิ่ม 2524 : 21) ได้ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์สถานไว้คล้าย ๆ กันว่า คือสถานที่ที่เก็บสะสมหรือรวบรวมวัตถุทางธรรมชาติ วิทยาศาสตร์ หรือสิ่งแปลกประหลาด และศิลปวัตถุไว้ด้วยกัน

พอยลส์ แห่งมหาวิทยาลัยโรเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ (อ้างถึงใน จิรา จงกล 2521 : 2) ได้ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์สถานไว้ว่า เป็นสถาบันซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะเก็บรักษาวัตถุที่แสดงถึงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและกิจการของมนุษย์ได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย และจะใช้วัตถุเหล่านี้ เพื่อทำให้ความรู้ของมนุษย์และการศึกษาของมนุษย์ดีขึ้น

สภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ (The International Council of Museums) (กรมศิลปากร 2508 : 64 - 69) ได้ให้คำจำกัดความของพิพิธภัณฑ์สถานไว้ว่า เป็นสถาบันถาวรที่ไม่จัดหาผลประโยชน์ ให้บริการแก่สังคมและการพัฒนาของสังคม เป็นสถานที่เปิดสำหรับประชาชนที่สนใจที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้และจัดแสดง โดยมีมุ่งหมายเพื่อการค้นคว้าให้การศึกษาและความเพลิดเพลิน จากวัตถุประสงค์ที่รวบรวมไว้เป็นหลักฐานในเรื่องมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

จะเห็นได้ว่า ความหมายของพิพิธภัณฑ์และพิพิธภัณฑ์สถานที่นักวิชาการพิพิธภัณฑ์ได้กล่าวถึงนั้นมีความหมายเดียวกันคือ เป็นสถาบันเปิดที่มุ่งให้บริการการศึกษา และความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่สาธารณชนทั่วไปในเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยจะให้บริการในด้านใดด้านหนึ่งก็ได้ เช่น ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความสนใจและความพร้อมของพิพิธภัณฑ์นั้น ๆ ที่จะให้บริการในด้านใดบ้าง บริการของพิพิธภัณฑ์เป็นบริการการศึกษาที่จัดให้ผู้เข้าชมได้ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง โดยจัดเตรียมสิ่งแสดงให้อยู่ในรูปที่เอื้ออำนวยให้ผู้ชมสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองเป็นหลักสำคัญ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอใช้คำว่า "พิพิธภัณฑ์" ให้มีความหมายเดียวกันกับ "พิพิธภัณฑ์สถาน"

ประเภทของพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์โดยทั่วไป บางแห่งจัดแสดงหลายเรื่อง บางแห่งจัดแสดงเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่ง จิรา จงกล (2521 : 26 - 31) ได้แบ่งประเภทของพิพิธภัณฑ์ไว้ดังนี้

1. พิพิธภัณฑ์ประเภททั่วไป (General or Encyclopedia Museum) โดยรวบรวมวิชาการทุกสาขาไว้ด้วยกัน เช่น ศิลป โบราณคดี วิทยาศาสตร์ ธรรมชาติวิทยา ฯลฯ
2. พิพิธภัณฑ์ศิลป (Museum of Arts) โดยจัดแสดงงานศิลปทุกประเภทไว้ด้วยกัน เช่น ประณีตศิลป์ ศิลปะตกแต่งหรือศิลปประยุกต์ หอศิลป์ เป็นต้น
3. พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Museum of Science and Technology) โดยจัดแสดงวิวัฒนาการความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ด้านต่าง ๆ เช่น โทรคมนาคม เครื่องจักรกล ยานอวกาศ เป็นต้น

4. พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา (Natural Science of Natural History Museum) โดยจัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น โลก มนุษย์ สัตว์ พืช เป็นต้น
5. พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ (Historical Museum) โดยจัดแสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึง โบราณสถาน อนุสาวรีย์ และสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมด้วย
6. พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาและประเพณีพื้นเมือง (Museum of Ethnology and Folklore) โดยจัดแสดงเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์และการจำแนกชาติพันธุ์ต่าง ๆ

นอกจากนี้ นิคม มุสิกคามะ และคณะ (2521 : 22 - 33) ได้จำแนกประเภทของพิพิธภัณฑ์ออกเป็นสาขาต่าง ๆ ดังนี้

1. พิพิธภัณฑ์ทางศิลปะ (Museum of Arts)
2. พิพิธภัณฑ์ศิลปะร่วมสมัย (Gallery of Contemporary Arts)
3. พิพิธภัณฑ์ทางธรรมชาติวิทยา (Natural History Museum)
4. พิพิธภัณฑ์ทางวิทยาศาสตร์และเครื่องกล (Museum of Science and Technology)
5. พิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาและชาติพันธุ์วิทยา (Museum of Anthropology and Ethnology) ซึ่งแยกสาขาได้ดังนี้
  - 5.1 พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnological Museum)
  - 5.2 พิพิธภัณฑ์ศิลปะพื้นเมือง (Folk Art Museum)
  - 5.3 พิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง (Open Air Museum)
6. พิพิธภัณฑ์ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี (Museum of History and Archaeology) ซึ่งแยกสาขาได้ดังนี้
  - 6.1 พิพิธภัณฑ์ทางโบราณคดี (Museum of Archaeology)
  - 6.2 พิพิธภัณฑ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Museum)
  - 6.3 พิพิธภัณฑ์ประจำโบราณสถาน (Site Museum)

พิพิธภัณฑ์ทั้ง 6 สาขานี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับของ จีรา จงกล ดังกล่าวมาแล้ว นอก
จากนี้ยังได้แบ่งเป็นสาขาอื่น ๆ อีกดังนี้

7. พิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่น (Regional Museum) โดยจัดแสดงเรื่องราวของ
ท้องถิ่นที่พิพิธภัณฑ์นั้น ๆ ตั้งอยู่

8. พิพิธภัณฑ์แบบพิเศษ (Specialized Museum) โดยจัดแสดงเฉพาะสาขาวิชา
หนึ่งวิชาใดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เช่น โบราณคดี ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ หรืออาจ
จัดโดยอีกรูปแบบของตนเองโดยเฉพาะ ซึ่งแตกต่างจากพิพิธภัณฑ์ประเภทอื่น ๆ

9. พิพิธภัณฑ์ของมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษา (University Museum)
เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สถาบันการศึกษาจัดขึ้น เพื่อบริการแก่นิสิตนักศึกษาและประชาชนทั่วไป

ส่วน ธวัชชัย ผลเพิ่ม (2524 : 63 - 64) ได้แยกประเภทของพิพิธภัณฑ์สถานไว้
3 แขนงวิชา ดังนี้

1. พิพิธภัณฑ์ทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งรวมพิพิธภัณฑ์ทางศิลป ศิลปร่วม
สมัย ธรรมชาติวิทยา มานุษยวิทยาและชาติพันธุ์วิทยา ประวัติศาสตร์และ โบราณคดีเข้าไว้ด้วยกัน

2. พิพิธภัณฑ์ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งรวมพิพิธภัณฑ์ทางวิทยาศาสตร์และ
เครื่องกล ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รวมทั้งผลงานและประดิษฐกรรม

สำหรับพิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์แบบพิเศษและพิพิธภัณฑ์ของสถาบันหรือ
มหาวิทยาลัยนั้น สามารถจัดเข้าอยู่ได้ในทั้งสองประเภท ขึ้นอยู่กับเนื้อหาที่จัดแสดง

3. พิพิธภัณฑ์ประเภททั่วไป เป็นพิพิธภัณฑ์ที่รวมการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์ของทั้งสอง
ประเภทดังกล่าวแล้วเข้าด้วยกัน

จะเห็นได้ว่า แม้เราจะแยกพิพิธภัณฑ์ออกเป็นสาขาหรือแขนงวิชาอย่างไร แต่เนื้อหา
หรือสาขาวิชาต่าง ๆ ที่จัดนั้นยังเกี่ยวข้องกันอยู่ ไม่สามารถแยกให้ชัดเจนลงไปได้ โดยเนื้อแท้
แล้ว พิพิธภัณฑ์มุ่งให้การศึกษาในแขนงวิชาต่าง ๆ ทุกแขนง การแยกประเภทพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว
เป็นเพียงแนวทางในการตั้งเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของพิพิธภัณฑ์นั้น ๆ ที่จะให้การศึกษา

เน้นหนักในด้านใดบ้าง และ เป็นการสะดวกแก่ผู้ชม ซึ่งสามารถเลือกชมพิพิธภัณฑ์ในสาขาที่ตนเองสนใจอยู่ได้

หน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์ในปัจจุบันได้ทำหน้าที่สนองการให้บริการการศึกษาแก่สังคมและประชาชนทั่วไปในรูปของการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยไม่จำกัดเวลา พื้นที่ความรู้ เพศ วัย และอาชีพ โดยใช้สื่อการศึกษาประเภทต่าง ๆ นำไปสู่การเรียนรู้ของประชาชนซึ่งมีผู้กล่าวถึง หน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ไว้ดังนี้

สภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ (The International Council of Museums) (อ้างถึง ในวัชชัย ผลเพิ่ม 2524 : 23) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ดังนี้

1. รวบรวมรักษาและจัดนิทรรศการ โดยมีบริการห้องสมุดและศูนย์เก็บเอกสารและสิ่งสำคัญ
2. สงวนรักษาและจัดกิจกรรมเพื่อบริการในด้านธรรมชาติ โบราณคดี ถาวรวัตถุทางชาติวงศ์วิทยา ประวัติศาสตร์และธรรมชาติวิทยา
3. จัดแสดงตัวอย่างสิ่งที่มีชีวิตเช่น สวนพฤกษศาสตร์ สัตวศาสตร์ สถานสงวนรักษาสัตว์น้ำ ฯลฯ
4. สงวนรักษาธรรมชาติ
5. ศูนย์กลางทางด้านวิทยาศาสตร์และห้องฟ้าจำลอง

นอกจากนี้ นิคม มุสิกะคามะ และคณะ (2521 : 11 - 21) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ ดังนี้

1. การรวบรวมวัตถุสิ่งของ ตามหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์นั้น ๆ ซึ่งอาจได้มาจากการขุดค้นหรือค้นพบ การรับบริจาคจากประชาชนหรือหน่วยงานต่าง ๆ การจัดซื้อ การจัดทำ และการขอยืมจากพิพิธภัณฑ์แห่งอื่น
2. การจำแนกประเภทวัตถุ โดยการตรวจสอบความเป็นมา ประโยชน์ วิธีการนำไปใช้หรือหลักการเบื้องต้นของสื่อการศึกษานั้น แล้วจัดแยกประเภทตามหมวดหมู่

3. การทำบันทึกหลักฐานและจัดทำทะเบียน เพื่อป้องกันการสูญหาย
4. การสงวนรักษาและการซ่อมบำรุง
5. การจัดแสดงและการบริการ โดยใช้เทคนิคตามความเหมาะสม เช่น แสง สี เสียง คำบรรยาย ภาพประกอบ ระบบการ "กดปุ่ม" การทดลอง กระจกใส การใช้หุ่นจำลอง ฯลฯ ซึ่งสามารถจัดแสดงได้หลายรูปแบบ เช่น
  - 5.1 การจัดแสดงถาวร
  - 5.2 การจัดแสดงชั่วคราว
  - 5.3 การจัดแสดงภายในอาคาร
  - 5.4 การจัดแสดงกลางแจ้ง
  - 5.5 การจัดแสดงเคลื่อนที่.
6. การศึกษา โดยการเสนอสิ่งที่เป็นความจริง และความคิดใหม่ ๆ ต่อผู้ชม จัดกิจกรรมที่จะเร้าความรู้สึกของผู้ชมให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น และมีความสนใจต่อไปถึงวิทยาศาสตร์และศิลป์

นอกจากนี้ พิพิธภัณฑ์ยังมีหน้าที่ในการศึกษาวิจัย เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ จัดกิจกรรม บริการเพื่อการศึกษาทั้งความรู้และความเพลิดเพลิน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงและกว้างขวาง (แสงจันทร์ ไตรเกษม 2529 : 113)

หน้าที่ของพิพิธภัณฑ์โดยแท้จริงแล้วคือทำให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนแก่ประชาชน โดยใช้สื่อต่าง ๆ จัดแสดงในหลาย ๆ รูปแบบ ให้เป็นเสมือนที่ที่มองกลับสู่วัฒนธรรมประเพณีในอดีตและยังเป็นสิ่งชี้นำไปถึงปัจจุบันและอนาคตด้วย โดยการเสนอเรื่องราวให้มีความสอดคล้องกัน ส่วนการจัดบริการจะ เน้นหนักในด้านใด ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของพิพิธภัณฑ์นั้น ๆ การจัดบริการของพิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่เป็นการจัดภายในอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่ถาวร ในระยะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การบริการการศึกษาได้พัฒนารูปแบบเป็น "หน่วยเคลื่อนที่" ออกบริการแก่ประชาชนในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วไป

หน่วยเคลื่อนที่ พจนานุกรมทางการศึกษาของคาร์เตอร์ (Carter 1973 : 370) ได้ให้ความหมายของ "หน่วยเคลื่อนที่" (Mobile Unit) ไว้ว่า การเคลื่อนย้ายวัสดุ อุปกรณ์จากที่หนึ่งสู่อีกที่หนึ่ง โดยการใช้พาหนะที่มีพลังงานในตัวเอง เช่น ในกิจการกระจายเสียง จะมีหน่วยเคลื่อนที่บรรทุกวัสดุอุปกรณ์ในการถ่ายทอดเสียงไปในรถบรรทุก หรือรถพ่วง เพื่อใช้ถ่ายทอดรายการวิทยุกระจายเสียงหรือวิทยุโทรทัศน์จากสถานที่เกิดเหตุจริง

โดยทั่วไปหน่วยเคลื่อนที่จะนำอุปกรณ์เพื่อการเผยแพร่ความรู้ ข่าวสารข้อมูลออกสู่ประชาชนในพื้นที่ห่างไกล โดยการใช้รถยนต์ รถบรรทุก รถลาก รถพ่วง เรือยนต์ หรือพาหนะอื่น ๆ เพื่อให้บริการการศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัย เป็นการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถหรือทักษะในการประกอบวิชาชีพ และเป็นการปรับปรุงคุณภาพการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้น

รูปแบบของหน่วยเคลื่อนที่ การใช้หน่วยเคลื่อนที่เพื่อบริการการศึกษาและด้านอื่น ๆ สามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงานเป็น 8 ประเภท (ศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 24-29) คือ

1. ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการเคลื่อนที่ (Mobile Classroom, Mobile Laboratory) เป็นการจัดหน่วยเคลื่อนที่ให้มีสภาพเป็นห้องเรียน ห้องทดลอง หรือห้องฝึกปฏิบัติการในสาขาวิชาต่าง ๆ โดยจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ในการเรียนการสอน หรือ สื่อทัศนูปกรณ์ที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนไว้ในหน่วยเคลื่อนที่ ห้องเรียน หรือห้องปฏิบัติการเคลื่อนที่นี้จะเป็นการดำเนินการโดยสถาบันการศึกษาแห่งเดียว หรือเป็นโครงการร่วมระหว่างสถาบันก็ได้ โดยสามารถให้บริการแก่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย รวมทั้งคนพิการหรือผู้ด้อยโอกาสในสังคม

2. หน่วยสาธิต ฝึกอบรมเคลื่อนที่ (Mobile Training) เป็นการจัดหน่วยบริการการศึกษาเคลื่อนที่ที่นิยมใช้กันแพร่หลาย โดยการจัดหลักสูตรการฝึกอบรม และจัดวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรม หรือการสาธิตบรรทุกไปในพาหนะ หรือตัดแปลงติดตั้งถาวรอยู่ภายในพาหนะแล้วเคลื่อนย้ายไปปฏิบัติงานตามที่ต่าง ๆ หน่วยสาธิตฝึกอบรมเคลื่อนที่ที่มีวัสดุอุปกรณ์ หรือ สื่อทัศนูปกรณ์ติดตั้งอยู่ถาวรมักจะ ใช้พาหนะขนาดใหญ่ เช่น รถพ่วง หรือรถโดย

สารขนาดใหญ่ในการบรรทุกไป

3. หน่วยแนะแนวเคลื่อนที่ (Mobile Counselling) เป็นหน่วยงานเคลื่อนที่ที่ให้บริการแนะแนวการศึกษา แนะแนวการเลือกประกอบอาชีพ และการหางานทำแก่นักเรียน นักศึกษาหรือประชาชนที่สนใจ

4. หน่วยเผยแพร่ข่าวสาร ประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ (Mobile Information) ทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสาร ความรู้ทางวิชาการ ความรู้ทั่วไปในการดำรงชีวิต และเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างหน่วยงานกับประชาชน การเผยแพร่ข่าวสารอาจใช้สื่อบุคคล สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อประเภทเครื่องเสียง เครื่องฉาย สื่อการแสดงก็ได้

5. หน่วยสื่อการศึกษาเคลื่อนที่ (Mobile Media) เป็นหน่วยเคลื่อนที่ที่บรรทุกสื่อ การศึกษา หรือวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตสื่อการศึกษาไปให้บริการแก่นักเรียน ครู นักศึกษา หรือประชาชนทั้งการให้ยืมสื่อการศึกษา การสอนหรือการสาธิตการผลิตสื่อ หรือบริการผลิตสื่อการศึกษาโดยนักเทคโนโลยีการศึกษา ช่างกราฟิก หรือผู้เชี่ยวชาญในการผลิตสื่อต่าง ๆ

6. สำนักงานเคลื่อนที่ (Mobile Office) เป็นหน่วยเคลื่อนที่ที่ให้บริการติดต่อกับประชาชนเช่นเดียวกับสำนักงานปกติของหน่วยงานต่าง ๆ

7. ห้องสมุดเคลื่อนที่ (Mobile Library) เป็นหน่วยเคลื่อนที่ที่ให้บริการยืมเอกสาร สิ่งพิมพ์ และสื่อการศึกษาต่าง ๆ เช่นเดียวกับห้องสมุดถาวรทั่วไป ห้องสมุดเคลื่อนที่นี้อาจเป็นหน่วยงานสาขาของห้องสมุดใหญ่ หรือเป็นหน่วยงานอิสระของตนเองก็ได้

8. นิทรรศการเคลื่อนที่ พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ (Travelling Exhibition, Mobile Museum) เป็นหน่วยเคลื่อนที่ที่จัดสิ่งแสดงเพื่อการเผยแพร่ผลงาน วัตถุ สิ่งของ กิจกรรม หรือความก้าวหน้าทางวิชาการโดยการจัดแสดงในรูปของนิทรรศการ หรือจัดเป็นพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ออกให้บริการแก่ผู้สนใจ การจัดแสดงอาจใช้ของจริง ของจำลอง การทดลอง การสาธิต บ้ายนิเทศ โสตทัศนอุปกรณ์ หรือการแสดงละคร หุ่น ฯลฯ เพื่อสร้างความสนใจของผู้ชม ผู้จัดดำเนินการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในสหรัฐอเมริกาว่า นิทรรศการเคลื่อนที่เป็นวิธีการให้ความรู้แก่ประชาชนที่มีประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง ตัวอย่างนิทรรศการเคลื่อนที่ เช่น นิทรรศการเคลื่อนที่ของยูเนสโกที่จัดขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1950-1959 (UNESCO 1983 : 11-13) โดยใช้รถเคลื่อนที่ 5 คัน ออกหมุนเวียนเผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์แก่ประเทศสมาชิกในทวีป

เอเชีย ยุโรป อเมริกาเหนือและอเมริกากลาง

ข้อดีและข้อจำกัดของหน่วยเคลื่อนที่

การบริการการศึกษาโดยใช้หน่วยเคลื่อนที่ มีข้อดีเบื้องต้นดังที่มิวเซอร์และสโตคตัน (อ้างถึงในศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 37) กล่าวไว้ดังนี้

1. เป็นการให้บริการแก่ผู้ด้อยโอกาสบางพวกซึ่งถ้าไม่มีหน่วยเคลื่อนที่ที่เขาจะไม่ได้รับบริการการศึกษาเช่นนี้เลย
2. เป็นการนำวัสดุ อุปกรณ์การเรียนการสอนที่เป็นพิเศษบางชนิดไปบริการแก่ครู นักเรียน นักศึกษา
3. เป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาตามหลักสูตรต่าง ๆ ให้กว้างขวางออกไป
4. เป็นวิธีการที่ประหยัดและคุ้มค่าสำหรับผู้ให้บริการ
5. ทำให้เทคนิคการใช้สถานการณ์จำลองทางการศึกษาไปสู่ผู้เรียนด้วยวิธีการใหม่
6. ทำให้เกิดความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างสถาบันหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ข้อจำกัดของหน่วยเคลื่อนที่ บราวน์ (Brown 1967 : 54-57) ได้กล่าวไว้ว่า

1. เป็นการลงทุนสูงในระยะแรก
2. หน่วยเคลื่อนที่มีพื้นที่ภายในจำกัด การบรรจุทุกหนังสือหรือวัสดุอุปกรณ์จะทำได้ไม่มาก
3. การให้บริการในเวลากลางวัน ซึ่งบางครั้ง เป็นเวลาที่ผู้รับบริการอาจไม่อยู่บ้าน หรือต้องปฏิบัติงานจึงไม่สามารถมาใช้หน่วยเคลื่อนที่ได้เต็มที่
4. มีปัญหาอุปสรรคด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ สภาพถนนหรือแม้แต่สภาพเครื่องยนต์ของรถ

การใช้หน่วยเคลื่อนที่เพื่อบริการการศึกษา โดยเฉพาะในประเทศที่มีพื้นที่กว้างใหญ่นั้น เป็นวิธีการให้การศึกษาและเผยแพร่ข่าวสารที่คุ้มค่าและให้ประโยชน์สูง จึงเป็นที่นิยมจัดอย่างแพร่หลายในประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาและพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในต่างประเทศ

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษา : ที่มาของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในต่างประเทศ

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาในต่างประเทศได้เกิดขึ้นมากมาย จัดบริการการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ มานานกว่าศตวรรษ ได้รับการส่งเสริมในช่วงระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการฟื้นฟูเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและวัฒนธรรม ความนิยมในการจัดการศึกษาแบบ "เคลื่อนที่" ได้แพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ในระยะแรก ๆ ส่วนใหญ่เป็นการจัดบริการของห้องสมุดเคลื่อนที่ ต่อมาจึงได้มีการแทรกกิจกรรมนิทรรศการต่าง ๆ เพิ่มขึ้น จนกลายมาเป็น "พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่" ในปัจจุบัน

1. หน่วยเคลื่อนที่ในทวีปยุโรป ตามหลักฐานได้บันทึกไว้ว่า หน่วยเคลื่อนที่ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1850 คือ นิทรรศการเคลื่อนที่ (Travelling Exhibition) ซึ่งจัดตั้งขึ้น โดยพิพิธภัณฑ์วูดคอเรียและอัลเบิร์ต ในประเทศอังกฤษ (UNESCO 1983 : 11-17) เพื่อใช้ในการเผยแพร่งานศิลปะของพิพิธภัณฑ์ให้แพร่หลายสู่ชุมชนโดยการบรรทุกสิ่งแสดงลงในที่บ่อและเคลื่อนย้ายไปในรถบรรทุก รถโดยสาร รถพ่วง เรือ หรือพาหนะอื่น ๆ เพื่อนำไปจัดแสดงในสถานที่ที่จัดเตรียมไว้ เช่น ห้องประชุม ศาลาประชาคม

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับนิทรรศการเคลื่อนที่ (Eastwood 1967 : 35-46) คือ "ห้องสมุดเคลื่อนที่" (Mobile Library) ในเมืองวอริงตัน ประเทศอังกฤษ ห้องสมุดนี้ให้บริการแบบถึงมือผู้อ่านโดยใช้ม้าลากเกวียนบรรทุกหนังสือไปบริการถึงหมู่บ้าน ตั้งแต่ ค.ศ. 1859 ห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศอังกฤษ ในช่วงก่อนปี ค.ศ. 1939 จะเป็นบริการส่งหนังสือไปยังห้องสมุดถาวรในหมู่บ้านหรือตำบลมากกว่าการใช้รถเพื่อบริการแก่ประชาชนโดยตรง ส่วนในเยอรมันตะวันตก ห้องสมุดเคลื่อนที่เริ่มมีครั้งแรกที่แคว้นซาร์ ใน ค.ศ. 1926 ต่อมาใน ค.ศ. 1928 มีห้องสมุดในรถรางเกิดขึ้นที่เมืองมิวนิค ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ศูนย์แกลงซาวของสหรัฐในเยอรมันตะวันตกได้จัดตั้งห้องสมุด

เคลื่อนที่ขึ้น ใน ค.ศ. 1957 ขณะเดียวกันก็มีห้องสมุดเคลื่อนที่ของเยอรมันเองบริการในเมือง
ในระยะ 5 ปีต่อมา มีรายงานว่าบริการห้องสมุดเคลื่อนที่เจริญก้าวหน้ามากทั้งในแง่การ
ขยายและวิธีการให้บริการ

ห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศยุโรปตะวันตกอื่น ๆ เช่น อิตาลี เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1920
ที่จังหวัดซาสารีและ โมเดนา โดยทำหน้าที่ทั้งการรับส่งหนังสือระหว่างห้องสมุดการบริการห้องสมุด
และเป็นห้องเรียนสำหรับผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกในท้องถิ่นห่างไกลด้วย ในประเทศฝรั่งเศสห้องสมุด
เคลื่อนที่เริ่มจัดตั้งขึ้นหลายแห่งใน ค.ศ. 1956 โดยใช้งบประมาณจากรัฐบาลกลาง ห้องสมุด
เคลื่อนที่บางแห่งเรียกเก็บค่าบริการจากสมาชิก ห้องสมุดรถไฟเริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1957 ที่แคว้น
ทางตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้บริการแก่พนักงานรถไฟ และครอบครัว ห้องสมุดเคลื่อนที่ในกรีซ
จัดตั้งขึ้นที่กรุงเอเธนส์ ใน ค.ศ. 1957 เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานของห้องสมุดถาวรในชนบท
โดยใช้รถของ UNESCO รถนี้จะให้บริการพื้นที่รอบ ๆ กรุงเอเธนส์เดือนละ 2 ครั้ง ท้องถิ่น
ห่างไกลบริการเดือนเว้นเดือน ที่เกาะครีตและเกาะคอร์ฟูบริการปีละ 2 ครั้ง ในออสเตรีย
ห้องสมุดเคลื่อนที่ของเทศบาลนครเวียนนา เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1958 โดยใช้รถพ่วงบริการห้องสมุด
การบรรยาย อ่านบทกวี และฉายภาพยนตร์ ห้องสมุดเคลื่อนที่ในเบลเยียม เริ่มขึ้นที่เมืองอาร์เวอร์น
ใน ค.ศ. 1959 โดยทำหน้าที่และให้บริการคล้ายคลึงกับห้องสมุดเทศบาลในอังกฤษ ส่วนในสวีต
ห้องสมุดเคลื่อนที่เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1961 ที่เมืองเจนีวา นอกจากนี้ยังมีห้องสมุดเคลื่อนที่อีก
จำนวนหนึ่งในสเปน โปรตุเกส และไซปรัส

ในประเทศยุโรปตะวันออก เช่น เยอรมันตะวันออก ห้องสมุดเคลื่อนที่เริ่มขึ้นที่เมือง
เครสเดน ใน ค.ศ. 1929 และล้มเลิกไปใน ค.ศ. 1939 ภายหลังจึงมีการจัดตั้งขึ้นใหม่ในปี
ค.ศ. 1951 โดยให้บริการทั้งเขตเมืองและชนบท ในประเทศรัสเซียห้องสมุดเคลื่อนที่เกิดขึ้น
ตั้งแต่ ค.ศ. 1945 ได้แพร่หลายในระยะ 10 ปีต่อมา โดยเฉพาะในเขตเกษตรกรรมที่จัดตั้ง
ขึ้นใหม่ล่าสุด เครื่องบินถูกนำมาใช้ในการส่งหนังสือไปยังชุมชนล่าสัตว์และประมงทางภาคเหนือ
ที่ห่างไกลเฮลิคอปเตอร์ใช้ในการส่งหนังสือไปยังหมู่บ้านในเขตเทือกเขาของไซเวียดเตอร์กีสถาน
ที่เมืองบูดาเปส ประเทศฮังการี ได้มีการนำรถรางมาบริการเป็นห้องสมุดเคลื่อนที่ และใช้รถ

เคลื่อนที่ในการให้การศึกษาผู้ใหญ่โดยรวมเอากิจกรรมเสริมอื่น ๆ เช่น การฉายภาพยนตร์ สไลด์ และ เทปบันทึกเสียงประกอบการสอน ส่วนในเชคโกสโลวาเกียใช้อุปกรณ์โสตทัศนศึกษาในห้องสมุดเคลื่อนที่ แต่มีแนวโน้มในการพัฒนาห้องสมุดถาวร และใช้รถส่งหนังสือมากกว่าการบริการเคลื่อนที่

ในประเทศแถบสแกนดิเนเวีย เช่น ฟินแลนด์ มีการใช้มี้าลากเกวียนเพื่อการบริการห้องสมุดเคลื่อนที่มาตั้งแต่ ค.ศ. 1913-1914 และมาเริ่มดำเนินการอย่างจริงจังแถบชานเมืองเฮลซิงกิ ใน ค.ศ. 1952 ห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศนอร์เวย์ เริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1939 เนื่องจากปัญหาด้านภูมิประเทศที่เป็นภูเขาและพยอร์ช ส่วนทางฝั่งตะวันตกของนอร์เวย์มีการใช้เรือบริการห้องสมุด โดยเรือจะหมุนเวียนมาในทุก ๆ 6 เดือน ในเดนมาร์กมีการใช้เรือบริการห้องสมุดแก่เกาะเล็ก ๆ ของประเทศ

ในสวีเดนจะมีปัญหาการติดต่อสื่อสารนอกเมืองสำคัญ ๆ เนื่องจากมีหมู่บ้านน้อยและอยู่ห่างไกลกัน การคมนาคมทางถนนไม่สะดวก และบางครั้งมีปัญหาด้านภูมิอากาศ การใช้ห้องสมุดเคลื่อนที่ที่เป็นวิธีการแก้ปัญหาทางหนึ่ง จึงมีการจัดตั้งห้องสมุดเคลื่อนที่ขึ้นในมณฑลใหญ่ ๆ ของนอร์โบเทน ตั้งแต่ ค.ศ. 1950 โดยสามารถให้บริการได้ถึง 1 ใน 4 ของพื้นที่ประเทศ และที่โกเตนเบิร์กมีการใช้ห้องสมุดเคลื่อนที่ที่ได้รับการพัฒนาทั้งการออกแบบรถและอุปกรณ์ รวมทั้งการติดต่อสื่อสารด้วยวิทยุโทรทัศน์กับห้องสมุดใหญ่ ต่อมาในปี ค.ศ. 1965 ได้เริ่มดำเนินการทดลองปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่เป็นครั้งแรก (พรรณทิพย์ เทอดพิทักษ์พงษ์ 2529 : 46-52) ที่เรียกว่า "Riksstallningar" และได้ตั้งเป็นองค์การถาวรขึ้นในปี ค.ศ. 1976 ภายใต้การควบคุมและใช้งบประมาณของกระทรวงศึกษาธิการ สามารถจัดนิทรรศการโดยได้รับความร่วมมือจากโรงเรียน องค์การการศึกษาผู้ใหญ่ สมาคมศิลป์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ เทศบาลและกลุ่มสนใจต่าง ๆ ในการจัดเตรียมนิทรรศการให้ ทำให้สามารถจัดนิทรรศการเพื่อบริการแก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง และเป็นนิทรรศการที่ตรงกับความสนใจของประชาชน เช่น นิทรรศการศิลป์และหัตถกรรม นิทรรศการประวัติวัฒนธรรม นิทรรศการธรรมชาติวิทยาสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี และกิจกรรมสำหรับเยาวชน พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ของสวีเดนนี้สามารถระแวงออกบริการ

ได้ตลอดปี แต่เป็นบริการที่เรียกเก็บเงินค่าเข้าชม ซึ่งต่างจากบริการของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในประเทศไทยที่เป็นบริการให้เปล่าโดยไม่คิดมูลค่า นอกจากนี้ พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ของสวีเดนยังทำหน้าที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการจัดนิทรรศการและการผลิตสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่กลุ่มต่าง ๆ ในการจัดนิทรรศการด้วย

2. หน่วยเคลื่อนที่ในทวีปอเมริกา หน่วยเคลื่อนที่ที่เริ่มเกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกาเป็นครั้งแรก คือ นิทรรศการเคลื่อนที่ (UNESCO 1983 : 12-13) ในปี ค.ศ. 1906 โดยระยะแรกเป็นการแสดงนิทรรศการทางศิลปะและประวัติศาสตร์ ต่อมาในปี ค.ศ. 1907 ห้องสมุดเคลื่อนที่ได้จัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในรัฐแมริแลนด์ (Eastwood 1967 : 32-35) โดยใช้ม้า 2 ตัวลากเกวียนที่บรรจุหนังสือ 300 เล่ม ห้องสมุดเคลื่อนที่ในสหรัฐอเมริกาได้รับการพัฒนามากขึ้นตามความก้าวหน้าของการผลิตรถยนต์ เช่น การเปลี่ยนมาใช้รถยนต์ รถบรรทุกขนาดเล็ก จนถึงการใช้รถพ่วง ภายหลังปี ค.ศ. 1939 ห้องสมุดเคลื่อนที่เปลี่ยนมาใช้รถพ่วงที่มีการออกแบบโดยคำนึงถึงภารกิจ และความสะดวกสบายในการให้บริการเพิ่มขึ้น โดยรถส่วนใหญ่ทำหน้าที่รับส่งหนังสือแก่ห้องสมุดถาวร และบริการประชาชนไปพร้อม ๆ กัน มีผู้ใช้บริการห้องสมุดเคลื่อนที่ประมาณ 54 ล้านคนต่อปี ซึ่งเท่ากับ 1 ใน 8 ของผู้ใช้บริการห้องสมุดทั้งหมด

การจัดนิทรรศการในระยะหลัง ๆ ต่อมา ส่วนใหญ่จะเน้นทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ได้เริ่มจัดขึ้นใน ค.ศ. 1948 โดยพิพิธภัณฑ์แห่งรัฐอิลลินอยส์ ส่วนพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์เคลื่อนที่แห่งแรกจัดตั้งขึ้นโดยพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์เวอร์จิเนีย ใน ค.ศ. 1965 ต่อมาได้เปิดบริการพิพิธภัณฑ์ทางทะเลเคลื่อนที่ (Mobile Marine Museum) โดยโรงเรียนธรรมชาตวิทยาที่ California State University, Long Beach (CSULB) ได้เริ่มโครงการ "นันทาสุมุทรรู้ประชาชน" (ชุมพล สุขวิบูลย์ 2529 : 53-56) เพื่อให้ประสบการณ์ทางทะเลแก่ประชาชน โดยจัดรถเคลื่อนที่ "มอเตอร์โฮม" คัดแปลงเป็นหน่วยพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ กิจกรรมที่ประชาชนสนใจมากที่สุด คือ "กิจกรรมอ่างสัมผัส" (touch tank) ให้ผู้ชมได้มีโอกาสสัมผัสจับต้องสัตว์ทะเลชนิดต่าง ๆ ในอ่างสัมผัสอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังได้จัดแสดงนิทรรศการทางวิทยาศาสตร์อื่น ๆ อีกด้วย ในปี ค.ศ. 1983 มหาวิทยาลัย

แห่งรัฐนิวเม็กซิโก และหน่วยงานอื่นอีก 3 แห่ง ร่วมกันจัดตั้ง โครงการเสริมประสบการณ์ คอมพิวเตอร์เคลื่อนที่ (อ้างอิงในศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 46-47) เพื่อนำห้องเรียน ไมโครคอมพิวเตอร์ไปบริการแก่โรงเรียนในชนบทของรัฐนิวเม็กซิโก โครงการนี้ช่วยให้ครู และนักเรียนในชนบทเกิดความกระตือรือร้นที่จะฝึกหัดความรู้เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ ส่วนในรัฐ อารคันซอ ได้จัดหน่วยปฏิบัติการเคมีเคลื่อนที่ในรถบรรทุกให้บริการจากโรงเรียนหนึ่งสู่อีกโรงเรียน หนึ่ง เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณในการซื้อเครื่องทดลองวิทยาศาสตร์ที่มีราคาแพงแก่ทุกโรงเรียน นอกจากนี้ในสหรัฐอเมริกา ยังได้ใช้รถคอมพิวเตอร์เคลื่อนที่ช่วยสอนเพื่อส่งเสริมการเรียนตาม เอกภพภาพสำหรับพยาบาลที่ทำงานแล้วในท้องถิ่นห่างไกล ปัจจุบันหน่วยเคลื่อนที่ส่วนใหญ่ในสหรัฐอเมริกาให้บริการโดยไม่แสวงหากำไร แต่ก็ยังมีส่วนที่จัดเพื่อแสวงหากำไรอยู่บ้าง

ส่วนในแคนาดา พัฒนาการของห้องสมุดมีมาควบคู่กับในสหรัฐอเมริกา โดยมีการจัดตั้ง ห้องสมุดเคลื่อนที่ในบริติชโคลัมเบีย เมื่อ ค.ศ.1930 เป็นรถที่ขับเคลื่อนด้วยตนเอง และห้องสมุดเคลื่อนที่ในรถไฟ เริ่มขึ้นที่เอ็ดมอนตัน ใน ค.ศ.1942

สำหรับในอเมริกากลางและอเมริกาใต้ นั้น ห้องสมุดเคลื่อนที่ที่เหมาะสมที่สุด คือการใช้เครื่องบินในการรับส่งหนังสือ ในหมู่เกาะอินดีสตะวันตกมีห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศ ทรินิแดด แอนต์ โทบาโก ส่วนในประเทศอื่น ๆ จะมีปัญหาเรื่องงบประมาณ สภาพถนน และความไม่ยั้งคิดของคนขับรถ จึงทำให้ไม่มีห้องสมุดเคลื่อนที่มากนัก โดยทั่วไปห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศละตินอเมริกาได้รับการพัฒนามากนัก ยกเว้นห้องสมุดที่ยูเนสโกสนับสนุน

ห้องสมุดเคลื่อนที่ในเม็กซิโก จัดตั้งขึ้นโดยสำนักแกลงข่าวอเมริกา ใน ค.ศ.1951 ส่วนในโคลัมเบีย และ เปรู เป็นห้องสมุดที่ยูเนสโกให้การสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ.1956 และ 1959 ตามลำดับ

3. หน่วยเคลื่อนที่ในทวีปออสเตรเลีย เนื่องจากออสเตรเลียเป็นประเทศที่มี อาณาเขตกว้างใหญ่ การบริการห้องสมุดเคลื่อนที่แก่ประชาชนในท้องถิ่นห่างไกล และอยู่กัน

อย่างกระจุกกระจิกจึง เป็นการลงทุนที่ไม่คุ้มค่า ห้องสมุดเคลื่อนที่ส่วนใหญ่จึง ให้บริการในเมือง และชานเมืองใหญ่ ๆ ในรัฐวิคตอเรีย และนิวเซาท์เวลส์ ห้องสมุดเคลื่อนที่ในออสเตรเลียเริ่มขึ้นที่เมืองวอลลองกอง รัฐนิวเซาท์เวลส์ ใน ค.ศ.1947 (Eastwood 1967 : 47) รถห้องสมุดเคลื่อนที่คันที่ใหญ่ที่สุดบริการอยู่ในเมืองซิดนีย์ สามารถบรรทุกหนังสือถึง 5,000 เล่ม ส่วนในนิวซีแลนด์ใช้ห้องสมุดเคลื่อนที่ในการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนหนังสือระหว่างห้องสมุด โดยจะหมุนเวียนมาปีละ 3 ครั้ง และด้วยเหตุผลที่ต้องปฏิบัติงานครั้งละหลาย ๆ เดือนภายในรถจึงมีสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต สำหรับเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้ยังมีห้องสมุดเคลื่อนที่ในเมืองใหญ่ เช่น โอคแลนด์ ดันดีน และ เวลลิงตัน

4. หน่วยเคลื่อนที่ในทวีปเอเชีย เนื่องจากประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่เป็นประเทศที่ยากจน รัฐบาลจึงไม่มีงบประมาณในการจัดตั้งห้องสมุดเคลื่อนที่ แม้จะตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ต่อประชาชนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา หรือประชาชนในท้องถิ่นห่างไกลที่ไม่มีโอกาสมาใช้ห้องสมุดในเมือง ยูเนสโก (UNESCO) จึงจัดทำโครงการห้องสมุดเคลื่อนที่ขึ้นในกรุงเคลลี ประเทศอินเดีย ใน ค.ศ.1953 (Eastwood 1967 : 47-49) โดยได้รับความสำเร็จงดงามแม้จะเป็นการลงทุนที่สูงมาก ในปี ค.ศ.1978 สถาบันแพรงคลินแห่งฟิลาเดลเฟีย และสภาวิจัยวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมของรัฐบาลอินเดีย (UNESCO 1983 : 18-21) ร่วมจัดโครงการวิทยาศาสตร์เคลื่อนที่ใน 6 เมืองใหญ่ในอินเดีย คือ อาฮีเมดาบัด เคลลี บอมเบย์ บังกาลอร์ มีทราส และกัลกาตา ได้รับความร่วมมือจากองค์การ หน่วยงานและบริษัทเอกชน การเดินทางจากเมืองหนึ่งสู่อีกเมืองหนึ่งในประเทศอินเดีย ใช้รถบรรทุกในการบรรทุกหีบห่อ นิทรรศการต่าง ๆ ส่วนในประเทศปากีสถานมีการใช้ห้องสมุดเคลื่อนที่บริการทั้งในเมืองและชนบท ยูเนสโกได้จัดตั้งห้องสมุดเคลื่อนที่ขึ้นในกรุงแบกแดดประเทศอิรัก ใน ค.ศ.1961 ส่วนในบังคลาเทศ ได้มีการจัด "พิพิธภัณฑ์ล้อ" (Museum on wheels) ซึ่งนับเป็นความสำเร็จของบังคลาเทศในการนำรถโดยสารขนาดใหญ่มาดัดแปลงจัดนิทรรศการด้านเทคโนโลยีและบริการสู่ประชาชน (UNESCO 1983 : 23-24) เป็นการก้าวกระโดดด้านการศึกษาเป็นครั้งแรก และศรีลังกาได้จัดนิทรรศการเคลื่อนที่ออกบริการใน ค.ศ.1980 ภายในรถประกอบด้วยชั้นต่าง ๆ 35 ชั้น แต่ละชั้นแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับวัฒนธรรมและ

วิทยาศาสตร์นำรู้ นอกจากนี้ยังจำหน่ายฟิล์มภาพยนตร์เกี่ยวกับการศึกษาอีกด้วย ในกรุง
เยรูซาเล็ม ประเทศอิสราเอล มูลนิธิรอตต์ชานน์ ให้ทุนการจัดห้องสมุดเคลื่อนที่สำหรับเด็ก ๆ

ห้องสมุดเคลื่อนที่แห่งแรกของญี่ปุ่นตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1946 เพื่อให้บริการทั้งในเมือง
และชนบท ญี่ปุ่นได้รับวิธีการให้บริการมาจากสหรัฐอเมริกา รวมทั้งการใช้วัสดุที่สนับสนุนด้วย
ในกาหสนธิทรศการที่นำออกแสดงในหน่วยเคลื่อนที่ (UNESCO 1983 : 22-23) ได้มาจาก
นิทรศการที่ชนะเลิศในงานประกวดนิทรศการประจำปี ซึ่งจัดโดยพิพิธภัณฑวิชาศาสตร
แห่งชาติ ในกรุงโซล นิทรศการที่แสดงเป็นผลงานด้านวิชาศาสตรของประชาชน และเป็นการ
กระตุ้นให้ประชาชนมีความสนใจในเทคโนโลยีใหม่ ๆ อยู่เสมอ ส่วนในอินโดนีเซีย ซึ่งมีปัญหา
พื้นที่เกาะที่อยู่กันอย่างกระจุกกระจาย ประชาชนมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันมาก การศึกษาจึง
ต้องเน้นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ โดยจัดให้มีนิทรศการออกไปบริการตาม
ภาคต่าง ๆ ด้วยความสนับสนุนของพิพิธภัณฑแห่งชาติและพิพิธภัณฑภาค ภายใต้หลักการ
นูซันตารา (Nusantara) ที่ต้องการแสดงให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชน
และให้เกิดความรู้สึก ร่วมกันในการพัฒนาประเทศ ในสิงคโปร์ ห้องสมุดแรพเพิลแห่งชาติได้ใช้
รถพ่วงที่ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพอากาศเมืองร้อน 2 คัน เพื่อบริการแก่คนเชื้อชาติต่าง ๆ
ในประเทศ

5. หน่วยเคลื่อนที่ในทวีปแอฟริกา ในทวีปแอฟริกา (อ้างถึงใน ศุทธิณี
โอบายะวาทย์ 2530 : 23) ห้องสมุดเคลื่อนที่ที่จังหวัดทานานาประเทศอียิปต์ ทัหน้าทีแลก
เปลี่ยนหนังสือโดยใช้รถจักรยาน ต่อมาจึงพัฒนามาใช้รถยนต์ ในแอฟริกาใต้ รถที่ใช้บริการได้รับ
การออกแบบอย่างประณีต แต่มีการใช้บริการแยกกันระหว่างชาวแอฟริกาผิวดำและชาวยุโรป
ในแอฟริกาตะวันตก ยูเนสโกให้การสนับสนุนการจัดตั้งห้องสมุดเคลื่อนที่ในประเทศไนจีเรีย
ใน ค.ศ. 1958 โดยให้บริการกับนักเรียน นักศึกษาทุกระดับตามแบบฉบับของสหรัฐอเมริกา

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาและพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในประเทศไทย

หน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาในประเทศไทย

หน่วยเคลื่อนที่ในประเทศไทยได้ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อบริการการศึกษาเช่นเดียวกับของต่างประเทศ โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ รับผิดชอบดำเนินการ คือ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย ทบวงมหาวิทยาลัยและกระทรวงศึกษาธิการ ดังนี้

1. สำนักนายกรัฐมนตรี

หน่วยเคลื่อนที่ที่มีในประเทศไทยเป็นครั้งแรก คือ "หน่วยประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่" ของกรมโฆษณาการ (กรมประชาสัมพันธ์ 2528 : 23) จัดตั้งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยใช้ม้าและเกวียนเป็นพาหนะร่วมกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดนั้น ๆ ออกปฏิบัติงานเยี่ยมเยียน ชี้แจง และทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในระยะต่อมาหน่วยประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ของกรมประชาสัมพันธ์ได้ใช้รถแลนด์โรเวอร์ติดตั้งอุปกรณ์เครื่องฉาย เพื่อดำเนินการประชาสัมพันธ์แก่รัฐบาล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมความรู้ด้านข่าวสาร สร้างความเข้าใจระหว่างรัฐกับประชาชน ให้ความรู้ด้านการศึกษานอกระบบ โดยจะออกเยี่ยมเยียน ประชุม ชี้แจง แจกเอกสารเผยแพร่ จัดนิทรรศการ จัดฉายภาพยนตร์สารคดี พระราชกรณียกิจและภาพยนตร์บันเทิง นอกจากนี้มีการประชาสัมพันธ์เฉพาะกิจในนโยบายสำคัญ ๆ ของรัฐร่วมกับส่วนราชการอื่นเป็นครั้งคราว

2. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2.1 กรมส่งเสริมการเกษตรได้ใช้ "หน่วยส่งเสริมการเกษตรเคลื่อนที่"

(กรมส่งเสริมการเกษตร 2526 : 1-28) เดินทางไปส่งเสริมและแก้ไขปัญหาด้านการเกษตรแก่พื้นที่ที่มีปัญหาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510-2511 ต่อมาได้ให้สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาค จัดหน่วยส่งเสริมการเกษตรเคลื่อนที่เอง เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการปฏิบัติงาน โดยใช้

การบรรยาย สาธิต จัดนิทรรศการ ฉายภาพยนตร์วิชาการและบันเทิง เน้นการบริการในพื้นที่ที่มีปัญหาหรือโครงการสำคัญ ๆ ของกรมส่งเสริมการเกษตร

2.2 สำนักงานกองทุนส่งเสริมการทาสวนยาง ใช้รูดแลนด์โรเวอร์จาก ส่วนกลางปฏิบัติงานประชาสัมพันธ์ ส่งเสริมการรับคำขอการส่งเสริมการทาสวนยางให้ได้ตามเป้าหมายตั้งแต่ปี 2519 (สัมภาษณ์ ประมวล โทคส์วีสดี อ้างถึงใน สุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 36) ต่อมาได้โอนงานของหน่วยเคลื่อนที่ให้กับสำนักงานส่งเสริมการทาสวนยางจังหวัด รับคำขอการส่งเสริมและส่งเสริมเร่งรัดเรื่องต่าง ๆ ตามนโยบายโดยใช้ชื่อ "หน่วยฝึกอบรมและส่งเสริม" นอกจากนี้ ยังจัด "หน่วยฝึกอบรมและสาธิต" เพื่อฝึกอบรมและสาธิตการใช้สารเคมีปราบวัชพืช และการทาสวนยาง การปฏิบัติงานของหน่วยเคลื่อนที่ทั้งสองจะ ใช้สิ่งพิมพ์โปสเตอร์ ภาพยนตร์และ โทรทัศน์ร่วมกับการบรรยายและฝึกอบรม

2.3 งานฝึกอบรมและเผยแพร่เคลื่อนที่ กรมประมง ใช้ประโยชน์ของ "หน่วยฝึกอบรมและเผยแพร่" (กรมประมง 2529 : 2-5) ซึ่งใช้รถตู้และรถปิกอัพบรรทุก โสติกส์อุปกรณ์และเจ้าหน้าที่ฝึกอบรมจากฝ่ายฝึกอบรมเผยแพร่ ไปจัดฝึกอบรมด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือการถนอมและแปรรูปสัตว์น้ำแก่เกษตรกร และผู้สนใจในท้องที่อำเภอและจังหวัดที่แสดงความจำนงมายังกรมส่งเสริมประมง โดยจะดำเนินการฝึกอบรมและเผยแพร่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-กันยายนของแต่ละปี

3. กระทรวงสาธารณสุข

กองอนามัยครอบครัว กรมอนามัย ได้ใช้ "รถหน่วยเผยแพร่และอบรมเคลื่อนที่" (กองอนามัยครอบครัว 2525 : 1-9) ในการอบรมพยาบาลอนามัยและเจ้าหน้าที่อนามัยในเขตโครงการเร่งรัดพัฒนาอนามัยแม่และเด็กเป็นครั้งแรก ในเขตจังหวัดขอนแก่น อุดรธานี ร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ต่อมา พ.ศ. 2523 ได้ทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสารการวางแผนครอบครัวมากขึ้น จึงเปลี่ยนชื่อเป็น "หน่วยเผยแพร่เคลื่อนที่" อยู่ในความรับผิดชอบของสาธารณสุขจังหวัดการปฏิบัติงานโดยการประสานงานกับอำเภอ สถานีอนามัย เพื่อนัดกลุ่มเป้าหมายล่วงหน้า มีการจัดประชุมกลุ่มชาวบ้าน บิดโปสเตอร์ตามแหล่งชุมชน และบริการความรู้ด้านสุขภาพต่าง ๆ เช่น เอกสาร กระเป๋าจุใจ ตัวอย่างของจริง ฯลฯ

4. กระทรวงกลาโหม

กองฝึกอบรมเยาวชน สังกัดกองอำนวยการกลาง สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุด (กรบ.กลาง) อบรมเยาวชนโดยใช้ "หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่" (นพค.) ซึ่งประจำอยู่ตามเขตต่าง ๆ ให้ความรู้ด้านวิชาการทั่วไปและวิชาชีพ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น การเลี้ยงโค การสร้างแหล่งน้ำ สาธิตการปลูกพืช ฯลฯ โดยได้รับความร่วมมือจากกรมการศึกษานอกโรงเรียน ในด้านวิทยากรวิชาชีพต่าง ๆ (สัมภาษณ์ วัชรินทร์ จาปี เมื่อ 24 มีนาคม พ.ศ.2532)

5. กระทรวงมหาดไทย

ฝ่ายพัฒนาสมรรถภาพเยาวชน กองเยาวชนชนบท สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ได้จัด "หลักสูตรการพัฒนาความรู้" และ "โครงการพัฒนาเยาวชนด้านช่าง" จัดบริการความรู้ในวิชาชีพด้านช่างสาขาค่าง ๆ ให้แก่กลุ่มเยาวชนของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ใน 57 จังหวัด อายุระหว่าง 15-25 ปี ตั้งแต่ระดับขั้นพื้นฐาน ขึ้นยกระดับ และขั้นพัฒนาฝีมือแรงงานให้สามารถประกอบอาชีพได้ (กองเยาวชนชนบท ม.ป.ท. : 1-15) โดยกลุ่มวิทยากรเคลื่อนย้ายไปยังจังหวัดต่าง ๆ ตามกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในจังหวัดนั้น ๆ ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ.2528 ซึ่งเดิมได้จัดเป็นการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับเกษตรเฉพาะด้าน (สัมภาษณ์ แผลมฉาน ประเสริฐสม เมื่อ 22 มีนาคม พ.ศ.2532)

6. ทบวงมหาวิทยาลัย

6.1 มหาวิทยาลัยบางแห่งใช้หน่วยเคลื่อนที่ในการฝึกอบรม สาธิตและเผยแพร่กิจกรรมของสถาบัน เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัด "หน่วยควบคุมคุณภาพเคลื่อนที่" (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2527 : 37-40) ให้บริการในรูปห้องทดลองแก่โรงงานผลิตอาหารสำเร็จรูปที่ยังผลิตอาหารตามวิธีการดั้งเดิมและขาดการควบคุมคุณภาพที่ได้มาตรฐาน ในปี พ.ศ.2514 ได้รับความร่วมมือมาโดยตลอดจากกองอาหารและยา กระทรวงสาธารณสุข ในปี พ.ศ.2516 ได้ตัดแปลงรถแลนด์โรเวอร์ ให้เป็น "รถครัวเคลื่อนที่" (Kitchen Car) เพื่อใช้ในการสาธิต ฝึกอบรมความรู้ด้านโภชนาการและเผยแพร่ผลิตภัณฑ์อาหารเสริมโปรตีน ให้บริการตามคำขอของสถาบันต่าง ๆ เพื่อการสาธิตและฝึกอบรม

6.2 คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดตั้ง "โครงการครุศาสตร์เคลื่อนที่เพื่อพัฒนาการศึกษา" เมื่อ พ.ศ. 2527 เพื่อให้ความช่วยเหลือ พัฒนาการศึกษาเพิ่มพูนความรู้ด้านต่าง ๆ แก่ชุมชนโดยนำเทคโนโลยีและบุคลากรทางการศึกษาไปสู่แหล่งที่ต้องการทำขอมมา (สัมภาษณ์ วิบูลย์เพ็ญ ชัยปราณี อ้างถึงใน สุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 35)

7. กระทรวงศึกษาธิการ

7.1 สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดตั้ง "ศูนย์วิชาการเคลื่อนที่" (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ 2527 : 21-27) ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษาชั้นใน พ.ศ. 2527 โดยในระยะแรกได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลญี่ปุ่น วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งศูนย์วิชาการเคลื่อนที่เพื่อใช้ในการจัดฝึกอบรมครู ศึกษานิเทศก์ ผู้บริหารให้มีความรู้ ประสบการณ์และทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ใช้ในการสาธิตและเผยแพร่ผลงานดีเด่นในการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่โรงเรียนอื่น ๆ ใช้ศูนย์วิชาการเคลื่อนที่สนับสนุนกิจกรรมพัฒนาการเรียนการสอน เช่น ห้องสมุด อาหารกลางวัน และเพื่อสร้างความเสมอภาคด้านคุณภาพการจัดการศึกษาทั้งในส่วนของพื้นที่ และกลุ่มประสบการณ์ตามโครงสร้างของหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521

7.2 กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหน่วยงานที่มีหน่วยเคลื่อนที่เพื่อการศึกษาสังกัดอยู่หลายรูปแบบ หน่วยเคลื่อนที่ที่เริ่มดำเนินการก่อนหน่วยอื่นคือหน่วยเคลื่อนที่ของงานการศึกษาประชาชน (งานโสตทัศนศึกษา) ซึ่งเริ่มดำเนินการอบรมประชาชนมาตั้งแต่ พ.ศ. 2492 (สุนทร สุนันท์ชัย 2524 : 13-14) เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ การมีศีลธรรม วัฒนธรรม การปกครองระบอบประชาธิปไตย และการส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างประชาชน การอบรมในครั้งนั้นใช้หนังสือ ใบปลิว ภาพโปสเตอร์ วิทยุกระจายเสียงและภาพยนตร์ ต่อมากิจกรรมที่เคยจัดลดลงเหลือเพียงการฉายภาพยนตร์ โดยหน่วยโสตทัศนศึกษาประจำจังหวัดเพียงอย่างเดียว ในปี พ.ศ. 2503 ได้เปิดโรงเรียนฝึกฝนอาชีพเคลื่อนที่ (สุนทร อินทรชิต 2524 : 35-36) ตามโครงการขยายการ

ผลิตช่างฝีมือระดับกลาง ในปี พ.ศ.2509 ได้รับความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ จากองค์การ
ยูซอมแห่งสหรัฐอเมริกา ทำให้โรงเรียนฝึกฝนอาชีพเคลื่อนที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว

สำหรับในส่วนกลาง งานโสตทัศนศึกษา กองปฏิบัติการ ได้จัด "หน่วยการศึกษา
ประชาชนเคลื่อนที่" (หน่วยเรือ) ออกบริการการศึกษาแก่ประชาชนตามลำน้ํา 3 สาย คือ
แม่น้ำเจ้าพระยา ท่าจีน และบางปะกง (ลัดดา รุ่งวิสัย 2526 : 46-47) โดยการจัด
นิทรรศการบริการห้องสมุดเคลื่อนที่ (ในเรือ) และบริการความรู้แก่ประชาชนร่วมกับหน่วยงาน
อื่นในภาคกลางวัน ส่วนภาคกลางคืนจะจัดฉายภาพยนตร์ความรู้และบันเทิงแก่ประชาชน การ
ปฏิบัติงานจะปฏิบัติงานที่ทะเลหลายจุด ๆ ละ 2 วัน แล้วจึงเดินทางสู่หมู่บ้านอื่นตามริมแม่น้ำ
ต่อไป ในรอบปีงบประมาณ 2531 หน่วยการศึกษาประชาชนเคลื่อนที่ได้ให้บริการแก่ประชาชน
13 จังหวัด 84 จุด มีผู้รับบริการทั้งสิ้น 35,910 คน โดยเฉลี่ยครั้งละประมาณ 427 คน
(สัมภาษณ์ วราภรณ์ สิทธิธำรงค์ เมื่อ 2 มีนาคม พ.ศ.2532) ส่วนในปีงบประมาณ 2532
หน่วยการศึกษาประชาชนเคลื่อนที่ ได้ร่วมกับศูนย์บริการเพื่อการศึกษา นารคพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่
ปฏิบัติงานรวมแหล่งความรู้เคลื่อนที่กับหน่วยเรือ ตามจุดต่าง ๆ ที่หน่วยเรือและรคพิพิธภัณฑ์
เคลื่อนที่สามารถจจรกบริการร่วมกันได้ โดยออกบริการครั้งแรก เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์
พ.ศ.2532 ที่วัดบ้านแพน อําเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สัมภาษณ์ วชิราภรณ์
อมฤตนันท์ เมื่อ 2 มีนาคม 2532)

ศูนย์บริการเพื่อการศึกษา กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้ดำเนินการจัดสร้างรค
พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2524 (ศูนย์บริการเพื่อการศึกษา 2528 : 1-8) โดยนํา
นิทรรศการเกี่ยวกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมบรรจุลงในรค
ลากจูง และรคพ่วง แล้วเคลื่อนที่ไปให้บริการแก่ประชาชนในชนบทที่ห่างไกล ในลักษณะของ
การบริการการศึกษาแบบเคลื่อนที่ และมีการเคลื่อนย้ายสับเปลี่ยนหมุนเวียนไปจัดแสดงตาม
สถานที่ต่าง ๆ ในชนบท (บุญเรือง แก้วสะอาด 2525 : 36-38) เพื่อส่งเสริมการศึกษานอก
ระบบโรงเรียน และความเสมอภาคทางการศึกษาแก่ประชาชนในชนบท กรมการศึกษานอก
โรงเรียนหวังจะใช้พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่เป็นแหล่งเผยแพร่ข่าวสารจากรัฐสู่ประชาชน และจะช่วย

กระตุ้นให้ชาวชนบทเกิดความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับปรุงแก้ไขชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ได้เริ่ม
ออกบริการ เป็นครั้งแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2525

ในปี พ.ศ. 2526 ประเทศไทยและรัฐบาลญี่ปุ่นได้ร่วมกันจัดตั้งศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพ
ราษฎรไทยบริเวณชายแดนจังหวัดปราจีนบุรีขึ้นที่อำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี (กรมการ
ศึกษานอกโรงเรียน 2530 : 13-42) เพื่อให้เป็นสถานศึกษาที่จะช่วยแก้ไขปัญหาคความเดือด
ร้อน เสริมสร้างความมั่นคงและป้องกันการอพยพออกจกถิ่นฐานด้วยการให้การศึกษาคฝึกอบรม
ทักษะวิชาชีพแก่ราษฎรตามแนวป้องกันชายแดน จังหวัดปราจีนบุรี จันทบุรี และตราด ที่ได้รับ
ความเดือดร้อนจากผลกระทบภัยสงครามในประเทศกัมพูชา จากอุปสรรคในด้านระยะทางที่
ห่างไกลระหว่างศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทยบริเวณชายแดนจังหวัดปราจีนบุรี และพื้นที่
รับผิดชอบ ทำให้ราษฎรไม่ได้รับบริการทั่วถึง และเนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรจึงมี
ภารกิจ ไม่สามารถละทิ้งงานเข้ามาศึกษาในชั้นเรียนที่ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทย
บริเวณชายแดนจังหวัดปราจีนบุรีได้ ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพราษฎรไทยบริเวณชายแดนจังหวัด
ปราจีนบุรีจึงขยายรูปแบบการให้บริการการศึกษาวิชาชีพให้กว้างขวางขึ้น ด้วยการใช้น่วย
เคลื่อนที่ โดยจัดเป็น "หน่วยการศึกษาเพื่อฝึกและพัฒนาอาชีพ" ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน
คือรถไสดักคนศึกษา เรียกว่า "หน่วยการศึกษาเคลื่อนที่" และ "หน่วยฝึกและพัฒนาอาชีพ
เคลื่อนที่" โดยจะทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร วิทยาการสมัยใหม่เพื่อการพัฒนาอาชีพและ
ชุมชน แนะนำแนวทางการประกอบอาชีพ ให้บริการการศึกษาที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน เป็น
การเปิดโอกาสแก่ผู้สนใจที่ไม่สามารถเข้ามาเรียนด้วยตนเองได้

จะเห็นได้ว่าหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ได้ดำเนินการจัดบริการการศึกษาเคลื่อนที่
ในลักษณะต่าง ๆ กันตลอดมา เพื่อบริการการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป แต่หน่วยงานที่จะต้องรับ
ผิดชอบโดยตรงในการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียน คือกรมการศึกษาน
อกโรงเรียนได้มองเห็นความสำคัญและวางแผนดำเนินการทางการศึกษาในลักษณะต่าง ๆ
สำหรับประชาชนที่อยู่ในชนบท ให้ได้มีโอกาสรับบริการทางการศึกษาที่เหมาะสม เพื่อให้
ประชาชนในเมืองและชนบทมีคุณภาพ ความรู้ ความสามารถใกล้เคียงกัน (กระทรวง

ศึกษาธิการ 2527 : 46) โดยจัดโครงการที่สามารถนำความรู้และข่าวสารข้อมูลไปสู่ประชาชนในพื้นที่โดยตรง ในลักษณะของหน่วยเคลื่อนที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจ คือ พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ (Mobile Museum)

พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในประเทศไทย

พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ (Mobile Museum) ของศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษา กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับท้องฟ้าจำลอง เป็นฝ่ายหนึ่งของศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษาทำหน้าที่ดำเนินงานจัดพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ โดยได้แนวคิดในการจัดพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่มาตั้งแต่เริ่มการให้บริการพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2522 ของศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษา กรมการศึกษานอกโรงเรียน โดยได้พิจารณาเห็นว่านิทรรศการชั่วคราวที่จัดขึ้นตามโอกาสต่าง ๆ ภายในฝ่ายพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์น่าจะได้มีการหมุนเวียนนำไปเผยแพร่ตามที่ต่าง ๆ อย่างคุ้มค่า เพราะนิทรรศการแต่ละเรื่องที่จัดขึ้นได้จัดทำขึ้นอย่างประณีต มีเนื้อหามากมายและใช้วัสดุคุณภาพดี จึงได้มีการเก็บรวบรวมและดูแลรักษานิทรรศการชั่วคราวที่เลิกใช้แล้ว เพื่อนำออกจัดแสดงและเผยแพร่ในโอกาสต่อไป ต่อมาได้พิจารณาเห็นว่าน่าจะได้จัดทำนิทรรศการที่เป็นรูปแบบสำหรับการนำออกแสดงในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะขึ้น โดยได้แนวคิดมาจากการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ของประเทศไทย (ดูภาคผนวก ก) ที่จัดใน

* ศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษา แบ่งเป็น 5 ฝ่าย คือ

1. ท้องฟ้าจำลอง
2. พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์
3. พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา
4. กิจกรรมวิชาการเยาวชน
5. พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่

ลักษณะการนิเทศการ การทดลอง การสาธิต บรรจุในรถลากจูงหรือรถโดยสารที่ดัดแปลง เป็นพิเศษ เพื่อเสริมการสอนในโรงเรียนและให้บริการแก่ประชาชนทั่วไป ลักษณะการจัดแบบนี้ เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน สภาพของภูมิประเทศ และระบบการเรียน การสอนของเราเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการลงทุนด้านการศึกษาที่ได้ผลคุ้มค่ามาก (ธงชัย สภานชาติ 2524 : 6)

ระยะเริ่มแรกของการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ศูนย์บริษัทเพื่อการศึกษา กรม การศึกษาออกโรงเรียน ได้รับความช่วยเหลือในการจัดสร้างรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1 อัน ประกอบด้วยตัวรถลากจูงและรถพ่วง จากบริษัทเอสไอแสดนคาร์ด (ประเทศไทย) จำกัด เป็น จำนวนเงินหนึ่งล้านสองแสนบาท ในปี พ.ศ. 2524 และบริษัทน้ำมันศาลเท็กซ์ (ประเทศไทย) จำกัด ได้สนับสนุนเงินลงทุนในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 2 เฉพาะส่วนรถพ่วง เป็นเงิน จำนวนเจ็ดแสนบาทในปี พ.ศ. 2526 นอกจากนี้บริษัทสยามชวลาได้ร่วมบริจาคเงินจำนวนเจ็ดหมื่นบาท เพื่อสมทบกับเงินงบประมาณในการจัดหาล้างแสดงต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1 (ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ม.ป.ป. : 15)

ในการจัดสร้างรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ได้เริ่มดำเนินการออกแบบและจัดสร้างรถ พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1 ในปี พ.ศ. 2524 โดยบริษัทไทยประคิษฐ์ จำกัด ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของ ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ดำเนินการจัดสร้างรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่แล้วเสร็จในเดือนมกราคม พ.ศ. 2525 ได้ออกบริการเคลื่อนที่สู่ชนบทเป็นครั้งแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในจังหวัด นครราชสีมา เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2525 ส่วนรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 2 ได้จัดสร้าง เสร็จสมบูรณ์และออกบริการเคลื่อนที่ร่วมกับรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1 ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2530 (ศูนย์บริษัทเพื่อการศึกษา 2529 : 10-12)

วัตถุประสงค์ของการจัดพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ (กระทรวงศึกษาธิการ 2527 : 46) มี

ดังนี้

1. เพื่อกระจายแหล่งบริการการศึกษา ลดความเหลื่อมล้ำ และส่งเสริมความ

เสมอภาคทางการศึกษาแก่คนในชนบท

2. เพื่อส่งเสริมการให้การศึกษาในระบบโรงเรียน โดยจัดความรู้ขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตแก่ประชาชนทั่วไปในเขตชนบท
3. เพื่อให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแก้ไขและรู้จักพัฒนาตนเองให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดียิ่งขึ้น
4. เพื่อเป็นแหล่งนำข่าวสารทางราชการไปเผยแพร่ให้คนในชนบทได้รับความรู้อย่างรวดเร็ว ถูกต้อง อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลและประชาชนได้ดียิ่งขึ้น

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่พิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่จะออกไปให้บริการ คือ ประชาชนในชนบททั่วประเทศทั้งที่อยู่ในระบบโรงเรียนและผู้ที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทุกเพศทุกวัย

หลักการจัดบริการการศึกษาของพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่ ยึดหลักการจัด 5 ประการ

(ธงชัย สภานชาติ 2529 : 7) ดังนี้

1. การจัดสิ่งแสดงเพื่อคนทุกเพศและวัย การจัดในลักษณะนี้ก็คือการเพิ่มปริมาณและประเภทของสื่อให้ครอบคลุม เป็นที่สนใจของทุกคน เช่น การจัดเกมต่าง ๆ หนังสือความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ภาพยนตร์ วิทยุ ฯลฯ
2. การใช้อุปกรณ์ที่กะทัดรัด และมีน้ำหนักเบา (Compact and Portability) เนื่องจากข้อจำกัดที่ว่าจะต้องให้บริการแก่คนทุกเพศทุกวัย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องบรรจุสิ่งแสดงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อุปกรณ์ที่ใช้ทำสิ่งแสดง และเครื่องมือต่าง ๆ จึงพยายามที่จะให้กะทัดรัดและมีน้ำหนักเบาที่สุดเท่าที่จะทำได้ นอกจากจะทำให้บรรจุวัตถุประสงค์ข้างต้นแล้ว ยังสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ผู้ทำหน้าที่ให้บริการด้วย
3. การเตรียมความพร้อมสำหรับทุกสิ่ง (Self-Contained) หน่วยบริการแต่ละหน่วยได้พยายามบรรจุวัตถุ อุปกรณ์ที่คาดว่าจะต้องใช้ทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อการพึ่งตนเองในระหว่างให้บริการในท้องถิ่นห่างไกล
4. การเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-Instruction) นิทรรศการที่จัดประกอบด้วย

คำอธิบาย คำแนะนำ และข้อมูลที่สมบูรณ์ในตัวเอง ในแต่ละนิทรรศการที่ผู้ชมสามารถที่จะอ่าน ทดลอง และเรียนรู้ด้วยตนเองได้

5. ความหลากหลายของเนื้อหา (Multi-disciplinary) พิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ที่ไม่เน้นสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง แต่ในแต่ละหน่วยจะมีเนื้อหาหลัก (Theme) ที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้การจัดพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ซึ่งต้องคำนึงถึงเรื่องการจัดแสดง จะต้องเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวและเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนชนบทมากที่สุด เพื่อให้ความรู้ที่เป็นสาระ เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชนบทให้สามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันและปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

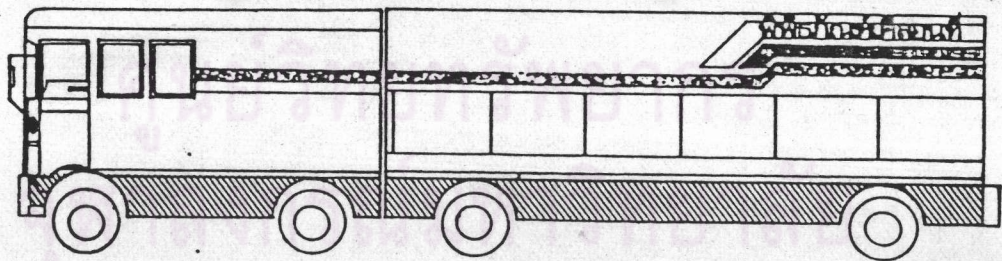
รูปแบบการจัดนิทรรศการของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ นอกจากเป็นสื่อที่เอื้อในการเรียนรู้ของประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนแล้วยัง เป็นสื่อเสริมความรู้ความเข้าใจให้แก่กลุ่มประชาชนที่อยู่ในระบบโรงเรียนได้เป็นอย่างดี การจัดสิ่งแสดงแบ่งได้ 2 ประเภท คือ (ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ม.ป.ป. : 5)

1. นิทรรศการถาวร เป็นกิจกรรมการจัดเนื้อหาทางวิชาการด้านเทคโนโลยีพื้นฐานที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของประชาชนโดยตรง จัดเป็นหน่วยย่อย ๆ แต่ละหน่วยบรรจุสิ่งแสดงเป็นช่อง ๆ ในคูนิทรรศการถาวรขนาด 1.20 x .30 x 1.60 เมตร จำนวน 24 ตู้ จัดเป็น 4 แถว ๆ ละ 6 ตู้ แต่ละตู้มีเนื้อหาสมบูรณ์ในตัวเองและเรียงกันตามลำดับเนื้อหาต่อเนื่องกันไป (ดูภาคผนวก ข) ลักษณะการจัดแสดง จัดเป็นของจริง หุ่นจำลอง และภาพพิมพ์ มีความบรรยายและเสียงประกอบในแต่ละตู้ ซึ่งผู้ชมสามารถที่จะศึกษาและทำความเข้าใจได้ด้วยตนเอง จากคูนิทรรศการที่จัดอยู่ภายในและรอบ ๆ ตัวรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ทั้ง 2 คัน ส่วนเนื้อหาของเรื่องสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม เมื่อบริการครบตามเป้าหมายแล้ว

รูปแบบรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ที่บรรจุนิทรรศการถาวร

ศูนย์บริภัณฑ์เพื่อการศึกษา มีรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ที่ออกบริการประชาชนอยู่ 2 คัน คัน
ที่ 1 แสดงนิทรรศการเรื่องน้ำกับชีวิต คันที่ 2 แสดงนิทรรศการเรื่องพลังงานกับชีวิต มีราย
ละเอียดรถ ดังนี้ (ประกอบ อารักษ์สมบูรณ์ 2529 : 17-21)

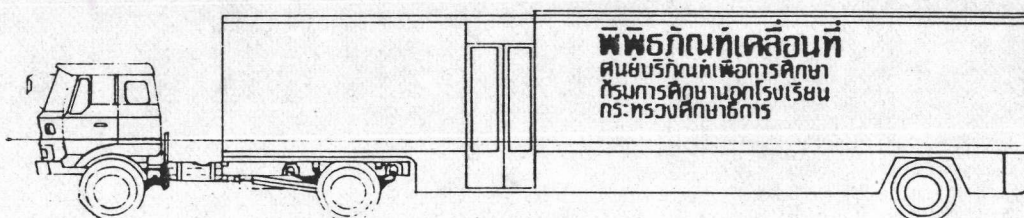
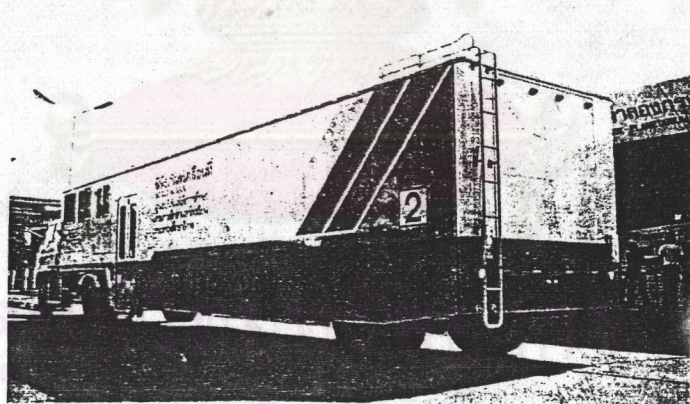
รถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1

รถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 1 แสดงนิทรรศการเรื่องน้ำกับชีวิต ตัวรถเป็นแบบ 2 ท่อน (Full Trailer) ประกอบด้วยตัวรถลากที่มีลักษณะ เป็นรถโดยสาร และตัวรถพ่วงที่บรรจุสิ่ง แสดงนิทรรศการ รายละเอียดครด ดังนี้

1. ตัวรถลากมีขนาดยาว 7.09 เมตร สูง 3.10 เมตรจากพื้นดิน จากพื้นรถถึง หลังคา ประมาณ 2.01 เมตร กว้าง 2.50 เมตร ภายในรถจะมีที่เก็บอุปกรณ์ เครื่องกำเนิด ไฟฟ้า ห้องสุขา และที่พักผ่อนของเจ้าหน้าที่
2. ตัวรถพ่วง มีขนาดยาว 8.14 เมตร สูง 3.10 เมตรจากพื้นดิน จากพื้นรถ ถึงหลังคาประมาณ 2.01 เมตร กว้าง 2.50 เมตร ภายในรถพ่วงมีระบบให้แสงสว่าง ระบบ ระบายอากาศด้วยพัดลม ระบบไฟฟ้าและมีที่เก็บสิ่งแสดง เช่น อุปกรณ์การทดลอง เครื่องมือ เครื่องใช้ประจํารถ

รถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่คันที่ 2

รถพืชรถยนต์เคลื่อนที่คันที่ 2 แสดงนิทรรศการเรื่องพลังงานกับชีวิต ตัวรถมีลักษณะเป็นรถกึ่งเทรเลอร์ (Semi-Trailer) ประกอบด้วยรถลากและรถพ่วงที่สะดวกในการขับเคลื่อนกว่ารถคันที่ 1 เนื่องจากได้มีการพัฒนาขึ้นจากประสบการณ์การใช้งานของรถพืชรถยนต์เคลื่อนที่คันที่ 1 ซึ่งมีปัญหาเกี่ยวกับการเลี้ยว โดยนำข้อมูลดังกล่าวมาปรับปรุงหารูปแบบเพื่อให้การเลี้ยวบนถนนในมุมแคบได้สะดวกยิ่งขึ้น รายละเอียดครุภัณฑ์นี้

1. รถลากมีลักษณะเป็นหัวลาก ขนาดยาว 6.30 เมตร สูง 3.10 เมตรจากพื้นดิน มีระบบสลัก (Kingpin) สามารถถอดปล่อยรถพ่วงได้โดยสะดวก

2. รถพ่วง เป็นส่วนสำหรับจัดนิทรรศการที่มีลักษณะแตกต่างไปจากรถพ่วงคันที่ 1 ส่วนหน้าจะไม่มีล้อแต่มี Stand สำหรับรับน้ำหนักเมื่อปลดออกจากหัวลาก ส่วนด้านหลังจะมีล้อรับน้ำหนัก ความยาวรถพ่วง 12 เมตร กว้าง 2.50 เมตร สูงจากพื้นดิน 3 เมตร ภายในรถพ่วงจะมีระบบระบายอากาศด้วยท่อ ระบบไฟฟ้า เครื่องกำเนิดไฟฟ้าและที่พักผ่อนของเจ้าหน้าที่

2. นิทรรศการเสริม เป็นกิจกรรมส่วนที่จัดแสดงภายนอกประกอบด้วย 7 กิจกรรม ซึ่งมีอุปกรณ์ที่บรรจุภายในตัวรถและจะนำออกแสดงบริเวณรอบ ๆ นิทรรศการดังกล่าวคือ

2.1 มุมชวนคิด ประกอบด้วยของเล่นมากกว่า 20 ชนิด สำหรับเด็กและผู้ใหญ่เพื่อใช้สำหรับฝึกทักษะและพัฒนาความสามารถ ตามขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์ ด้วยอุปกรณ์การศึกษา เกม และเครื่องเล่นต่าง ๆ ซึ่งจัดทาส่งขึ้นโดยใช้วัสดุราคาถูกแต่แข็งแรงทนทาน มีสีสันที่ไม่เป็นอันตรายต่อเด็ก จัดในที่ร่ม ภายในบริเวณที่กำหนดไว้ โดยการจัดวางเครื่องเล่นควบคู่ไปกับคำอธิบายการเล่นแต่ละชนิด มีวิทยากรให้คำแนะนำการเล่นอยู่ด้วยการจัดมุมชวนคิด

คล้าย ๆ กับการจัดพิพิธภัณฑ์เด็ก* ในประเทศญี่ปุ่น แต่ขนาดเล็กกว่ากันมากเท่านั้น (ฉบับพิมพ์
มูลนิธิ 2528 : 21)

2.2 ห้องสมุดเคลื่อนที่ มีลักษณะ เป็นห้องสมุดฉบับกระเป๋่า เป็นกล่องขนาด
20 x 77 x 54 เซนติเมตร จำนวน 3-4 กระเป๋่า แต่ละกระเป๋่ามีช่องหนังสือขนาดต่าง ๆ
บรรจุได้ประมาณ 150 เล่ม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนังสือเสริมความรู้ด้านจริยธรรมและวิทยาศาสตร์
สำหรับเด็ก และประชาชน พร้อมทั้งจัดกิจกรรมเสริมการอ่าน เช่น การเล่านิทาน การแสดง
หุ่นกระบอก การวาดภาพระบายสี การแนะนำการอ่านหนังสือ จัดบริการในที่ร่มภายในเต็นท์
หรือในอาคาร

2.3 การฉายภาพยนตร์ วีดีโอ และสไลด์ เน้นเรื่องราวที่เป็นประโยชน์ต่อ
ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชนบทและ เสริมสร้าง เนื้อหาในบทเรียนของนักเรียน โดยจัดฉายเป็น
รอบ ๆ ตามความรู้ของผู้ชมและความเหมาะสมของสถานที่ ทั้งภาคกลางวันและกลางคืน

2.4 การสาธิตและการบรรยายทางวิชาการ จัดเนื้อหาทางวิชาการที่เป็น
ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้ทราบขั้นตอนและ เข้าใจได้อย่าง
แจ่มชัดมากขึ้น

2.5 เทคโนโลยีสำหรับชาวบ้าน จัดแสดง เครื่องมือและอุปกรณ์ที่จะ เป็น
ประโยชน์กับชาวบ้าน โดยที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ เน้นการใช้แรงงานและวัสดุในท้องถิ่น
ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เช่น จักรยานสูบน้ำ ตู้เย็นน้ำ ฯลฯ

2.6 นิทรรศการพิเศษ เป็นส่วนของนิทรรศการที่เคยจัดขึ้นในพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์
อุปกรณ์นิทรรศการได้คัดเลือกส่วนที่เหมาะสมนำมาแสดงในท้องที่ชนบท เพื่อให้ได้ประโยชน์
คุ้มค่าที่สุด

-----

*พิพิธภัณฑ์เด็กของประเทศไทย ต้องการเน้นให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยว
กับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยจัดให้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับเครื่องมือและการทดลองทาง
วิทยาศาสตร์ จัดเครื่องมือเป็นหลายประเภทตามหมวดวิทยาศาสตร์ เป็นการทดลองแบบง่าย ๆ
ราคาเครื่องมือตั้งแต่ราคาถูกไปจนถึงแพงแต่เป็นการบริการให้ฟรี

2.7 การดูควาในท้องฟ้า และความรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์ โดยจัดให้มีการ ส่องกล้องดูดาวในเวลากลางคืน

การขนย้ายอุปกรณ์จากภายในตัวรถลงมาจัดนิทรรศการเสริมที่บริเวณรอบ ๆ ตัวรถที่
จัดแสดงนิทรรศการ หรืออาจจัดตั้งในบริเวณห้องประชุมได้ร่มไม้สนามหญ้า ฯลฯ แล้วแต่ความ
เหมาะสมของสถานที่

การให้บริการของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่

การให้บริการของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่กำหนดขึ้นครั้งละภาค โดยจัดแบ่งพื้นที่เป็น 5 ภาค
คือ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกและภาคใต้ จัดแสดงในเขต
จังหวัดและอำเภอที่อยู่ในเขตเส้นทางจังหวัดละ 1 สัปดาห์ มีวันให้บริการรวม 5 วัน เว้นเสาร์
และอาทิตย์ เป็นวันพักผ่อนของเจ้าหน้าที่และ เป็นวันเดินทางข้ามจังหวัด

การให้บริการในแต่ละจังหวัด ได้อาศัยความร่วมมือจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน
จังหวัด และสำนักงานศึกษาธิการจังหวัด ซึ่งรับผิดชอบงานให้การศึกษานอกกระบวนโรงเรียนเป็น
ผู้ช่วยเหลือในด้านการประชาสัมพันธ์ โดยแต่ละจังหวัดได้ประสานงานในด้านออกรายการพิพิธภัณฑ์
เคลื่อนที่ล่วงหน้าก่อนไปแสดง ทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ การจัดหาสถานที่และความสะดวกอื่น ๆ
จุดตั้งแสดง ใช้สถานที่ที่เป็นศูนย์กลางประชาชนที่จะมาใช้บริการได้โดยสะดวก ส่วนระยะเวลา
ของการจัดแสดงในแต่ละจุด จัดเป็น 1, 2 หรือ 3 วัน ตามความเหมาะสม (กระทรวง
ศึกษาธิการ : 47)

ปัญหาและอุปสรรคของการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ (ประกอบ อารักษ์สมบูรณ์
2531 : 3-4) มีดังนี้

1. จำนวนหน่วยพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ขอใช้บริการ
ทั่วประเทศ
2. นิทรรศการที่จัดห้ายังไม่เพียงพอต่อการให้บริการแก่ประชาชน

3. สิ่งแสดงที่ประชาชนในชนบทจะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันยังไม่เพียงพอ จัดได้น้อยเกินไป
4. บุคลากรที่ดำเนินงานโครงการยังไม่เพียงพอต่อภาระที่จะต้องปฏิบัติและดำเนินการ

นอกจากนี้ยังมีปัญหาในระหว่างดำเนินการ (สัมภาษณ์ สุพงษ์ มาคะผล และเจ้าหน้าที่ที่ออกปฏิบัติงานบริการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม - 2 ตุลาคม 2532) สรุปได้ดังนี้

5. สิ่งแสดงบางส่วนชำรุดเสียหาย ในระหว่างเดินทางไม่สามารถซ่อมแซมให้สมบูรณ์ในระหว่างออกปฏิบัติการได้
6. ความปลอดภัยสำหรับเจ้าหน้าที่ที่ออกปฏิบัติงานในพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัย
7. การประชาสัมพันธ์ยังไม่ทั่วถึง ประชาชนบางส่วนไม่ทราบว่ามีการจัดพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในชุมชนนั้น
8. การให้บริการในเวลากลางวัน อันเป็นเวลาสำหรับผู้รับบริการส่วนใหญ่ต้องประกอบอาชีพ จึงไม่สามารถมาใช้บริการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในช่วงเวลากลางวัน แต่จะสามารถใช้บริการช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ในเวลากลางคืน ซึ่งจะมีปัญหาในเรื่องแสงสว่างของบริเวณที่จัดนิทรรศการอยู่บ้าง

ก้าวต่อไปของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ในการจัดการศึกษา (ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ม.บ.บ. :

11)

โครงการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่กำหนดเป้าหมายไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5-6 ได้ตั้งเป้าหมายให้มีหน่วยพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ ครบ 5 คัน แต่ละคันจัดเนื้อหา ดังนี้

- คันที่ 1 นิทรรศการเรื่องน้ำกับชีวิต
- คันที่ 2 นิทรรศการเรื่องพลังงานกับชีวิต
- คันที่ 3 นิทรรศการเรื่องสุขภาพอนามัยและสาธารณสุข

คันที่ 4 นิทรรศการเรื่องเทคโนโลยีพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิต

คันที่ 5 นิทรรศการเรื่องเทคนิคการใช้เครื่องมือการเกษตร

รูปแบบของสิ่งแสดงในหน่วยที่ 3, 4, 5 (ศรีสุกรี จันทรสืบ 2529 : 45) ทำเป็นตู้ไม้ติดกับตัวรถ ประกอบเป็นคันนิทรรศการแล้วนำมาจัดแสดงนอกตัวรถพร้อมกับกิจกรรมส่วนเสริมที่เกี่ยวข้อง เพื่อรวบรวมเรื่องราวให้เป็นหมวดหมู่ ได้เนื้อหาสมบูรณ์ในตัวเอง อีกทั้งเพื่อให้สะดวกในการเข้าชม

เมื่อจัดเนื้อหาครบ 5 หน่วย (คัน) แล้ว จะสามารถออกบริการได้ทุกอำเภอ ในทุกภาคของประเทศ และสามารถบริการในระดับตำบล โดยการหมุนเวียนออกบริการในตำบลที่สามารถนำรถพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่เข้าไปให้บริการได้มากที่สุด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ งานวิจัยที่เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษา และงานวิจัยเกี่ยวกับหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่

งานวิจัยเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษา

งานวิจัยเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษา ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยซึ่งเน้นในเรื่องการออกแบบอาคาร การจัดตั้งและประโยชน์ใช้สอยของพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษาประเภทต่าง ๆ อันได้แก่ งานวิจัยของ พันธุ์ศักดิ์ โพชนันต์ (2531 : 4, 413) ได้วิจัยเรื่อง "พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และห้องฟ้ามองภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่" เพื่อวิเคราะห์หารูปแบบที่เหมาะสมของอาคารและการวางแผนทางการออกแบบพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และห้องฟ้ามองที่จะสามารถให้บริการแก่ประชาชนให้เกิดความรู้สึกสนุกสนาน ประทับใจต่อสิ่งที่จัดแสดง ซึ่งคล้ายกับผลงานวิจัยของ จิราพร พันธุ์คุ้มเก่า (2532 : 1-3, 178) "โครงการพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี"

ได้ศึกษาถึงการออกแบบอาคารพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่จะต้องคำนึงถึงนิทรรศการ (Exhibition) มากที่สุด รูปร่างอาคารจะต้องแสดงออกถึงเทคโนโลยีขั้นสูง (High - technology) เพื่อให้บริการการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์แก่ผู้สนใจทั่วไป และเพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่ถูกต้องแก่ชุมชน เช่นเดียวกับงานวิจัยของ อรุณ ภาวิไล (2530 : 11-12, 225) ในเรื่อง "โครงการศูนย์วิจัยดาราศาสตร์และพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์" เพื่อศึกษาแนวทางการออกแบบทางสถาปัตยกรรมของพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ และท้องฟ้าจำลอง ให้มีเอกลักษณ์ในการสร้างความประทับใจ นอกเหนือจากการออกแบบให้ตอบสนองประโยชน์ใช้สอย และเพื่อศึกษาระบบเครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในการแสดงนิทรรศการ วิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลอง รวมทั้งการศึกษาสภาพปัญหาสาเหตุและองค์ประกอบของปัญหา ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ นเรศ เทพบุดู (2528 : 2-3) วิจัยเรื่อง "พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีภาคเหนือ เชียงใหม่" เพื่อศึกษารูปแบบของอาคารพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ระบบการก่อสร้างอาคารที่แสดงออกถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และระบบอุปกรณ์ ที่ใช้ในการจัดแสดงนิทรรศการทาง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ให้เหมาะสมกับประชาชนในภาคเหนือ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ อีร์พันธ์ พันธุ์วานิช (2529 : 3, 54) เรื่อง "พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ภาคเหนือ เชียงใหม่" ได้ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในด้านวัสดุ รูปแบบในการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์สำหรับภาคเหนือ ซึ่งนอกจากจะคำนึงถึงหลักในการก่อสร้าง และหลักในการจัดแสดงทางวิชาการแล้ว ต้องคำนึงถึงหลักในการจัดเพื่อความสวยงาม น่าดู และน่าสนใจ เพื่อให้ประชาชนได้รับทั้งความรู้และความเพลิดเพลิน และงานวิจัยของ สมหมาย บุปผามาไล (2529 : ง-ช. 24-25) ในเรื่อง "โครงการพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลอง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นครราชสีมา" ได้ศึกษารูปแบบของการออกแบบด้านสถาปัตยกรรมของพิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลอง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษาปัญหาและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา การออกแบบอาคารให้สอดคล้องกับกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งโครงการดังกล่าวเป็นการกระจายความรู้และวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ออกสู่ชนบท อันเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อีกทั้งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแก่ประชาชนอีกด้วย ส่วนงานวิจัยของ รังสภษดิ์ พ่วงพินิจ (2527 : 2-3) ได้วิจัยเรื่อง "พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์

ทางทะเล พัทธยา" เพื่อศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวตามสภาพแวดล้อม ศึกษาความสัมพันธ์และกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการประเภท Aquarium ให้สามารถส่งเสริมและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับทะเล คุณค่าของชีวิตและธรรมชาติ แก่ประชาชนทั่วไป ตลอดจนรูปแบบที่จะ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนชาวไทย และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวระดับสากลของประเทศ

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่กล่าวถึงแนวการให้บริการการศึกษาของพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ แก่ประชาชนทั่วไป ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน โดย ภาคินี สายัณห์ (2528 : 38-48) ในเรื่อง "บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกับการพัฒนาการศึกษา" และงานวิจัยของ มุสดี ม่วงมณี (2514 : 61-63) เรื่อง "งานด้านการศึกษาในพิพิธภัณฑ์สถาน" ซึ่งได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์สถานในการจัดบริการการศึกษาแก่ประชาชน และได้เสนอแนะไว้ว่า ควรมีการจัดพิพิธภัณฑ์สถานเคลื่อนที่ออกบริการแก่ประชาชนในชนบท เพื่อให้โอกาสแก่ประชาชนในท้องถิ่นห่างไกล

จะเห็นได้ว่า งานวิจัยเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษาที่กล่าวมาแล้วเป็นงานวิจัยในประเทศไทยในระดับปริญญาตรีทั้งสิ้น ส่วนงานวิจัยในระดับที่สูงกว่าปริญญาตรี มีทั้งของไทยและต่างประเทศ ดังนี้

ธวัชชัย ผลเพิ่ม (2524 : 152) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "แบบจำลองการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์การศึกษาจังหวัด" เพื่อสำรวจความคิดเห็นของประชาชนทั่วไปที่มีต่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์การศึกษาจังหวัด และเสนอแบบจำลองการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว ผลการวิจัยพบว่า โครงการดังกล่าวมีประโยชน์น่าสนใจมาก แต่อาจมีอุปสรรคในเรื่องงบประมาณ ในด้านการศึกษาจะสามารถช่วยให้ประชาชนทั่วไปมีโอกาสศึกษาหาความรู้ได้ตามความสนใจของตนเอง โดยไม่จำกัดเวลา ความรู้ เพศ และวัย

แฮร์ริสัน (Harrison 1980 ; 2423-A) ได้วิจัยเรื่อง "การพัฒนาและการดำเนินโครงการการศึกษาในพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์และแนวการจัดกิจกรรมการศึกษาในอนาคต" ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมเพื่อการศึกษาของพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ในโอกลาโฮมา และหาวิธีการจัดโปรแกรมการศึกษาของพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ในอนาคต โดยได้ขอข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาและดำเนินการด้านการศึกษา จากผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์ 10 แห่ง ผลการวิจัยพบว่า โปรแกรมการศึกษาส่วนใหญ่ใช้เงินซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ในการจัดโปรแกรมต่ำกว่า 3000 เหรียญ โดยเจ้าหน้าที่ใช้เครื่องมือที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานจัดโปรแกรมการศึกษาแก่ประชาชนทุกกลุ่ม อุปสรรคในการพัฒนาและดำเนินโครงการการศึกษาดังกล่าวคือ เงินไม่เพียงพอ บุคลากรที่มีอยู่ไม่มีคุณภาพ และจำนวนอาสาสมัครมีน้อยเกินไป นอกจากนี้ ยังได้เสนอแนะให้พิพิธภัณฑสถานพัฒนาโปรแกรมการศึกษา ให้ส่งเสริมกิจกรรมการศึกษาของโรงเรียน วิธีการนำเสนอควรเป็นรูปแบบของพิพิธภัณฑสถานโดยเฉพาะที่ไม่เหมือนกับของโรงเรียน ควรมืองค์กระดบรัฐรับผิดชอบโดยตรง เพื่อให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ และควรจัดให้มีพิพิธภัณฑสถานครอบคลุมทั่วทั้งรัฐ

งานวิจัยเกี่ยวกับหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่

งานวิจัยเกี่ยวกับหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่ของไทย มีผู้ทำวิจัยเกี่ยวกับประโยชน์ของพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่ การจัดตั้งและการบริการของหน่วยเคลื่อนที่ ดังนี้

การประเมินผลการให้บริการพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่ของศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษา ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ศูนย์บริรักษ์เพื่อการศึกษา 2529 : 57-65) โดยทำการวิจัยในปี พ.ศ. 2525 พบว่าประชาชนที่มาชมพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่มีระดับความรู้ค่อนข้างสูง และมากกว่าครึ่งเป็นผู้จบการศึกษาแล้ว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับราชการครู และเป็นนักเรียน นักศึกษา ประชาชนได้รับความสะดวกในการเดินทางมาชมเนื่องจากจัดตั้งแสดงอยู่ในแหล่งชุมชน ได้รับทราบข่าวการจัดพิพิธภัณฑสถานเคลื่อนที่จากการชี้ชวนของครู อาจารย์และหน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ ขณะที่ชมประชาชนส่วนใหญ่ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่ เนื้อหา นิทรรศการควรจัดด้าน

การเกษตรเพิ่มมากขึ้น ควรให้มีการขยายเวลาบริการออกไปในภาคกลางคืน และได้แสดงความคิดเห็นว่า สิ่งแสดงที่จัดเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตมาก

วิภาวี คุ้ยานนท์ (2530 : ง-จ, 151) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ "โครงการจัดตั้งหน่วยเทปโทรทัศน์เคลื่อนที่เพื่อการศึกษาออกโรงเรียนสำหรับกรมการศึกษานอกโรงเรียน" พบว่า การให้การศึกษาออกโรงเรียนแก่ประชาชนเป็นสิ่งจำเป็นและสมควรได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง เท่าที่ผ่านมาพบว่า วิธีการศึกษายังไม่เหมาะสมพอ จึงควรได้มีการนำสื่อการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพมาสนับสนุนให้การศึกษาแก่ประชาชนให้มากขึ้น ถึงแม้ว่าเป็นการลงทุนด้านการศึกษาที่ค่อนข้างสูง แต่ก็เป็นการลงทุนในครั้งแรกเท่านั้น และจะใช้ประโยชน์ต่อไปอีกเป็นเวลานาน

สุทธิณี โอบายะวาทย์ (2530 : ง) ได้วิจัยเกี่ยวกับ "การนำเสนอรูปแบบการจัดตั้งหน่วยบริการการศึกษาเคลื่อนที่ สำหรับระบบการศึกษาทางไกลของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช" พบว่า การจัดตั้งหน่วยบริการการศึกษาเคลื่อนที่ที่เป็นโครงการที่มีประโยชน์และมีคุณค่าเหมาะสมกับระบบการสอนทางไกลของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ควรจัดเป็นหน่วยบริการห้องสมุด สื่อการศึกษา หน่วยปฏิบัติการสอนเสริมด้านภาพทัศน์ และแนวการศึกษาและอาชีพ โดยบรรจุภายในรถหุ้มแค่อาจมีปัญหาในด้านการลงทุนเรื่องรถและปัญหาความรับผิดชอบ ความเสียหาย และความอดทนของบุคลากรผู้ปฏิบัติงาน

ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่ในต่างประเทศ เป็นผลงานวิจัยเกี่ยวกับการดำเนินงานของหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่ในรูปแบบต่าง ๆ และประโยชน์ของหน่วยการศึกษาเคลื่อนที่ คือ

การวิจัยโครงการนิทรรศการวิทยาศาสตร์เคลื่อนที่ ซึ่งเป็นโครงการร่วมระหว่างสถาบันแพรงคลินแห่งฟิลาเดลเฟีย และสภาวิจัยวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรมของรัฐบาลอินเดีย (UNESCO 1983 : 18-21) เพื่อวิจัยนิทรรศการวิทยาศาสตร์เคลื่อนที่ที่จัดแสดงในเมืองใหญ่

6 เมืองของอินเดีย การดำเนินงานได้รับความร่วมมือจากองค์การ หน่วยงาน และบริษัท เอกชนในอินเดีย ทั้งการขนส่ง การแปลเนื้อหาจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาท้องถิ่น การจัดเตรียมสิ่งแสดง และการทำวิจัยเกี่ยวกับผู้ชม ผลการวิจัยพบว่า ผู้ที่มาชมส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับสูงกว่ามัธยมศึกษา ส่วนใหญ่เป็นนักเรียน สามารถอ่านคำบรรยายภาษาอังกฤษ และส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ส่วนความคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของนิทรรศการส่วนใหญ่ประเมินว่าอยู่ในระดับดีถึงดีมาก และได้รับความรู้ดี มีเพียงส่วนน้อย (4 %) ไม่มีความเข้าใจอย่างแจ่มชัด การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ของหน่วยการศึกษาในรูปแบบนิทรรศการเคลื่อนที่ และเป็นเสมือนสะพานเชื่อมโยงความเข้าใจของประชาชนทั้งสองประเทศ

ครอสแมน (อ้างถึงใน ศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 37) ได้ทำการศึกษา "การใช้ศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่สำหรับวิทยาลัยชุมชนเวสต์มอร์แลนด์" พบว่า ศูนย์การเรียนรู้เคลื่อนที่ให้คุณค่าทางจิตวิทยาแก่ผู้ใช้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นการนำวัสดุอุปกรณ์ราคาแพงและบุคลากรที่ได้รับการฝึกฝนอย่างดี ไปสู่กลุ่มเป้าหมายตามท้องถิ่นต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง

ซัคเกอร์ (Zucker 1982 : 4259 A) ได้วิจัยเรื่อง "การบริการให้ยืมของพิพิธภัณฑ์ : ประวัติความเป็นมาและการบริการในปัจจุบัน" ได้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของกิจกรรมการให้ยืมและการกระจายความรู้สู่ชุมชนของพิพิธภัณฑ์ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ไม่เคยมีการวางแผนดำเนินการมาก่อน แต่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชนที่ตื่นตัวและกระตือรือร้นในการเรียนรู้ สิ่งประดิษฐ์แปลกใหม่จากทั่วโลกในปลายศตวรรษที่ 19 และแนวความคิดในการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาทั้ง เด็กและผู้ใหญ่ให้มีลักษณะ เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยการนำสื่อต่าง ๆ มาใช้บริการด้านการศึกษา พิพิธภัณฑ์จึงได้ทำหน้าที่จัดบริการแก่ชุมชนอย่างกว้างขวาง ในลักษณะการหมุนเวียนออกบริการในชุมชน เช่น การจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ การจัดรถบรรทุกชุดอุปกรณ์วิทยุ โทรทัศน์เคลื่อนที่ เป็นต้น โดยเจ้าหน้าที่และอาสาสมัครร่วมกันออกบริการ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มที่ได้รับบริการมากที่สุดคือ เด็กที่อยู่ในระบบโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 การให้บริการพิพิธภัณฑ์จะจัดส่งให้โดยไม่คิดค่าบริการหรืออาจเก็บค่าบริการเล็กน้อยเพื่อเป็นค่าขนส่งถึงผู้รับบริการ และเป็นการให้บริการตลอดปีโดยเจ้าหน้าที่และอาสา

สมัครนําสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น สไลด์ สิ่งพิมพ์ ภาพ ฯลฯ ออกบริการในชุมชน การบริการมีการวางแผนร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์กับผู้รับบริการ แต่งงบประมาณที่ได้รับในการจัดบริการ กิจกรรมสู่ชุมชนมีน้อยมาก กิจกรรมสู่ชุมชนและการบริการให้ยืมได้ทำกันมานานในหลายรูปแบบ สามารถให้บริการได้อย่างกว้างขวาง

เจอร์เบ (Jereb 1985 : 582 A) ได้วิจัยเรื่อง "การสำรวจโครงการการศึกษาผู้ใหญ่ในพิพิธภัณฑ์อเมริกา" โดยศึกษาโครงการการศึกษาผู้ใหญ่ในปัจจุบันและการวางแผนโครงการในอนาคตของพิพิธภัณฑ์อเมริกา เพื่อพัฒนาการศึกษาผู้ใหญ่ของชาติให้เป็นรูปแบบที่แน่นอน ซึ่งอดัม (Adam) และค็อก (Cooke) ได้ศึกษาการจัดกิจกรรมการศึกษาผู้ใหญ่ในพิพิธภัณฑ์ไว้บ้างแล้ว ผลจากการวิจัยดังกล่าวพบว่า (1) โครงการการศึกษาผู้ใหญ่สามารถจัดได้หลายรูปแบบ เช่น การบรรยาย ภาพยนตร์ สัมมนาทัศนศึกษา ฯลฯ (2) การบริการมีทั้งบริการให้โดยไม่คิดมูลค่าและการเก็บเงินค่าบริการเพียงเล็กน้อยเพื่อให้บริการที่ประชาชนยอมรับ (3) การจัดกิจกรรมมีทั้งที่จัดภายในพิพิธภัณฑ์เอง (in - house programs) และการขยายสาขาออกบริการในชุมชน (outreach activities) เช่น พิพิธภัณฑ์สาขาและหน่วยเคลื่อนที่

ไวน์แมน (อ้างถึงในศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 48) รายงานผลการวิจัยความเป็นไปได้ของการจัดตั้งหน่วยบริการสื่อการศึกษาเคลื่อนที่ใหม่ สำหรับเขตการศึกษาที่ยังไม่มีหน่วยเคลื่อนที่ วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้เพื่อ (1) ประเมินสภาพการใช้สื่อประสมในการเรียนการสอนตามโรงเรียนในชุมชนเล็ก ๆ (2) ค้นหาวิธีการที่จะให้ครูใช้ประโยชน์จากหน่วยบริการสื่อประสมเคลื่อนที่ (3) เพื่อศึกษาหาทางเลือกในการออกแบบหน่วยบริการสื่อประสมเคลื่อนที่ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด วิธีการวิจัยคือการวางแผนและสำรวจโครงการอื่น ๆ ที่มีอยู่ทั้งหมด แล้วจัดประชุมเพื่อค้นหาแนวทางที่เหมาะสม ผลจากการประชุมจึงนำมาเสนอเป็นโครงการจัดตั้งหน่วยบริการสื่อประสมเคลื่อนที่ต่อไป

วิตเมอร์ (อ้างถึงใน ศุทธิณี โอบายะวาทย์ 2530 : 45) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษาเพื่อตัดสินใจในการยอมรับ และ ประสิทธิภาพของโครงการทดลองหน่วยเคลื่อนที่" เพื่อสำรวจประสิทธิภาพของการสอนโดยใช้หน่วยบริการการศึกษาเคลื่อนที่ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนในโรงเรียนมัธยมยอมรับการใช้ห้องเรียนเคลื่อนที่ในการเรียนวิชาไฟฟ้าและห้องเรียนเคลื่อนที่ยังเป็น การขยายประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับนักเรียนที่อยู่ห่างไกลและขาดงบประมาณ ในการจัดหาอุปกรณ์ทดลองหรือ วัสดุทัศนูปกรณ์ที่ทันสมัยมาใช้ประจำในโรงเรียน วิตเมอร์ กล่าวว่าการบริการการศึกษาเคลื่อนที่สามารถใช้ได้ทุกประเภททุกขนาดตามความเหมาะสม นับตั้งแต่รถโดยสารขนาดใหญ่ของโรงเรียน รถ Station wagon รถบรรทุก รถไฟ รถบ้านเคลื่อนที่ ฯลฯ

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ อันเป็นผลงานวิจัยของในประเทศและ ต่างประเทศ แม้ว่าจะ เป็นงานวิจัยที่มีได้ศึกษาถึงการบริการของพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่โดยตรง แต่ ผลงานวิจัยเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์และความจำเป็นของหน่วยบริการการศึกษาเคลื่อนที่ สำหรับยุคปัจจุบัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาความคิดเห็นของผู้ใช้บริการพิพิธภัณฑ์เคลื่อนที่ เพื่อ นำข้อมูลเป็นแนวทาง ในการพัฒนากิจกรรมให้มีประสิทธิภาพและ เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย มากที่สุดต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย